

Kelderashgruppens historia och kulturarv i Sverige

— en intervjustudie för Delegationen för romska
frågor

Mikael Demetri, Angelina Dimiter-Taikon,
Christina Rodell Olgaç

2010-03-31

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
SAMMANFATTNING	3
1. INLEDNING OCH BAKGRUND	5
ROMERNAS HISTORIA I SVERIGE	5
KELDERASHROMERNAS VÄG TILL SVERIGE.....	6
TIDIGARE STUDIER	7
FORTSATT DISPOSITION.....	7
2. GENOMFÖRANDE AV STUDIEN	8
HUR HAR MATERIALET ORGANISERATS?	9
3. REDOVISNING AV TRE INTERVJUER	11
INTERVJU 1 – 2-3 DECEMBER 2009.....	11
<i>Sammanfattning av intervju 1</i>	24
INTERVJU 2 - 25 JUNI 2009	24
<i>Sammanfattning av intervju 2</i>	43
INTERVJU 3 – 16 AUGUSTI 2009	44
<i>Sammanfattning av intervju 3</i>	58
4. DISKUSSION	60
ANKOMSTEN TILL SVERIGE.....	60
FÖRSÖRJNING OCH ARBETSBÖCKER	60
LÄGERLIVET	62
NORRLAND	65
KULTURARV	66
DOP, MANTALSSKRIVNING OCH RANSONERINGSKORT	67
SKOLGÅNG.....	68
ÖVERGÅNG TILL LÄGENHETSBOENDE	68
5. FÖRSLAG PÅ OMRÅDEN FÖR FORTSATTA STUDIER	69
REFERENSER	70

Sammanfattning

Denna studie har tillkommit på romskt initiativ i syfte att med utgångspunkt främst i intervjuer gjorda med äldre romer göra en första kartläggning av kelderashgruppens historia i Sverige med fokus på livssituation och kulturarv. Det är också dessa intervjuade romers röster som framför allt här får komma till tals i texten. Den tidsperiod som intervjuerna berör är tiden från ankomsten till Sverige kring förra sekelskiftet och fram till 1960-talet och därmed också slutet på lägertiden. Studien genomfördes mellan november 2008 och mars 2010.

I studien intervjuas 5 romer som är i åldrarna 60-80 år bosatta i olika delar av landet. Vid intervjuerna har oftast också andra anhöriga medverkat och bidragit med synpunkter. Dessutom har informella samtal förts med ytterligare personer och i tillägg till detta studiebesök på lägerplatser och besök på museer gjorts. I texten redovisas tre av intervjuerna i sin helhet.

I intervjuerna framkommer att släktingar till de intervjuade kom till Sverige från Ryssland via Finland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, ursprungligen för att idka handel. Av dessa äldre fanns det också dem som talade finska, vilket tyder på en längre vistelse i Finland. De svenska gränserna stängdes för romer mellan åren 1914-1954. Gruppen kelderashromer i landet kan mot slutet av den tidsperioden ha uppgått till omkring 740 personer. Kelderash betyder kopparslagare och det var just kopparslageri och förtenning samt hästhandel, musikutövning, tivolverksamhet och spåkonst, som man huvudsakligen försörjde sig på. Handeln med hästar och tivolverksamheten innebar att man också reste till andra länder för att göra inköp. Språkkunskaperna var därför också rika bland dem.

Intervjuerna tyder på att man var självförsörjande, även om det inte fanns något överflöd. Några hade arbetsböcker där arbetsgivarna på gods, herrgårdar, bondgårdar, mejerier osv. skrev att förtenningsarbetet utförts till full belåtenhet eller liknande. I dessa böcker finns även anteckningar om tillstånd att få slå läger på någons mark vissa angivna dagar och noteringar från polismyndighet om gott uppförande. Det fanns också romer som var med i Musikerförbundet och på så sätt fick spelningar. Ibland var man också statister vid filminspelningar, exempelvis när filmen Singoalla spelades in år 1949. Man reste alltså, framförallt under sommarhalvåret, runt i landet, gärna i Norrland, där man verkar ha fått ett bättre mottagande, och återkom med viss regelbundenhet till olika platser.

Ofta reste man i grupper men det förekom även att familjer i utvidgad bemärkelse reste själva. När man slog läger fanns det olika traditioner som upprätthölls, ofta relaterade till regler om rent och orent. Exempelvis fick man inte gå med en tom vattenhink genom lägret, eftersom det kunde bringa olycka. Nyfödda barn fick ett rött band knutet kring handleden eller i håret som skydd för "det onda ögat". Barnets mor fick hålla sig för sig själv under sex veckor efter förlossningen, eftersom hon då betraktades som "oren". Viktigt var också hur kläder tvättades, eftersom de inte fick blandas hur som helst, och även hur man behandlade kokkärl och sängkläder. Vanligtvis delade man upp sysslorna så att vissa på morgonen begav sig ut för att skaffa sig försörjning, medan en del kvinnor stannade kvar i lägret och utförde de hushållssysslor som krävdes och passade barnen. Barnen fick också tidigt delta i familjens försörjning till exempel genom att spela på något instrument i familjeorkestern. På kvällen samlades man och dagens inkomster delades lika. I början bodde man i enkla tretoppstält men senare under 1900-talet kom lådliknande tält, vagnar och husvagnar. De intervjuade minns särskilt den stora gemenskap som fanns bland romerna under lägertiden, något som de idag ser tillbaka på med saknad.

När det gäller om de intervjuade var döpta, mantalsskrivna eller fick ransoneringskort under krigsåren, är bilden blandad där det mest verkar vara tillfälligheter som påverkade. Någon är döpt och mantalsskriven medan andra inte blev det. Ransoneringskort fick vissa och andra kunde först genom att utföra någon syssla få byta till sig dessa. Likaså när det gäller skolgång verkar det vara varierande, där en del av de intervjuade inte har fått gå i skolan eller möjligen gått i de sommarskolor som ibland anordnades under några veckor i lägren. Någon har gått mer sporadiskt i skolan när man stannat längre på någon plats. Trots man inte gått i skolan fanns det ändå enstaka individer bland de vuxna som kunde läsa och skriva.

När det gällde övergången från att bo i läger till lägenhetsboende i slutet av 1950-talet och på 1960-talet, verkar det enligt de intervjuade ha funnits många oklarheter. Intervjuerna ger intryck av för att få tillgång till lägenhet och för att kunna betala hyra, blev man tvingade att ta socialbidrag, något som man egentligen motsatte sig. De gamla försörjningsmöjligheterna gick dock inte att upprätthålla. Det förekom också en rädsla för myndigheterna att de skulle ta barnen ifrån dem. Man kände också till vad som drabbat de resande inte bara i Sverige utan även i Norge, vilket gjorde att man var extra försiktig.

Sammanfattningsvis kan sägas att denna studie ger en motbild till de annars vanliga stereotypa och fördomsfulla föreställningar om romer som dominerar i samhället i övrigt. Studien pekar också på att när det gäller kelderashgruppens historia och kulturarv i Sverige är det många områden där det finns ett mycket stort behov av mer omfattande studier. Ett angeläget område handlar om fortsatta intervjuer och dokumentation av äldre romers berättelser, så att dessa inte går förlorade. Mer utförliga beskrivningar av romska traditioner behövs för att fördjupa förståelsen av dessa traditioner tillsammans med hur de har utvecklats fram tills idag. Också när det gäller de arbetsböcker som eventuellt finns kvar idag i privat ägo behövs en inventering. Det skulle vara viktigt att studera arbetsböckerna för att, genom de intyg som på skrivits in i dem, också se vilka områden de rent geografiskt täcker in. Har Musikerförbundet kvar några anteckningar kring de romska musikorkestrarna som anlätades, är en annan fråga att undersöka. En ordentlig inventering över romska artefakter som bälten, kopparföremål, kläder och liknande som finns på museer eller i privat ägo, för att få en mer samlad bild av gruppens kulturarv, ter sig nödvändig. Även mer samordnade nordiska undersökningar skulle kunna förtydliga och fördjupa bilden ytterligare, eftersom grupper av romer också rört sig över gränserna mellan de nordiska länderna. I samtliga dessa fortsatta undersökningar och studier är det avgörande att romer medverkar i själva genomförandet.

1. INLEDNING OCH BAKGRUND

Kanske kan man säga att själva upprinnelsen till föreliggande studie skedde den dag då en av projektdeltagarna, Mikael Demetri, klev in på ordförande för Delegationen för romska frågor, Maria Leissners, arbetsrum och där på väggen fick syn på ett mycket uppförstorat och inramat fotografi som föreställde en grupp romer i Danmark. Till sin förvåning upptäckte han att kände igen flera personer på bilden och att dessa var gamla släktingar till honom. Många nya frågor väcktes om kontakter över gränserna längre tillbaka. Redan långt tidigare hade Mikael Demetri och Angelina Dimiter-Taikon, föreståndare för och lärare i Roma Kulturklass, intresserat sig för den romska historien och det romska kulturarvet och bland annat vid ett flertal tillfällen, dock utan resultat, försökt att få tillgång till delar av sitt romska kulturarv på Nordiska museet, där de visste att en släkting i början av 1970-talet lämnat in artefakter som kläder, smycken och liknande för kommande generationer. Först efter påtryckningar från Delegationen blev det nu möjligt att för första gången få se dessa år 2008.

Syftet med studien, som alltså tillkommit på romskt initiativ och finansierats av Delegationen för romska frågor, har varit att med utgångspunkt främst i intervjuer gjorda med äldre romer göra en första kartläggning av kelderashgruppens historia i Sverige med fokus på livssituation och kulturarv. Det är också dessa intervjuade romers röster som framför allt här får komma till tals i texten. Den tidsperiod som intervjuerna berör är tiden från ankomsten till Sverige kring förra sekelskiftet och fram till 1960-talet och därmed också slutet på lägertiden. I studien har Mikael Demetri och Angelina Dimiter-Taikon genomfört samtliga intervjuer och ett omfattande kontaktarbete i samband med dessa. Christina Rodell Olgaç, lektor i pedagogik vid Södertörns högskola, har varit projektledare och sammanställt föreliggande rapport. Studien genomfördes mellan november 2008 och mars 2010. Vi vill här framföra vårt varma tack till samtliga som låtit sig intervjuas och så generöst delat med sig av sina erfarenheter och minnen!

Romernas historia i Sverige

Fortfarande saknas det mer omfattande kunskaper om romernas historia och kulturarv inte bara i Sverige utan också runt om i världen. Laura Palosuo pekar i sin rapport *En inventering av forskningen om romer i Sverige* (2009) på att romsk kultur och traditioner fått minimal plats i svensk forskning. Hon frågar sig vilka insatser som görs för bevarandet och revitaliseringen av den romska kulturen och betonar vikten av att dokumentera romernas upplevelse som minoritet. Hon menar dessutom att det kan vara viktigt att uppmärksamma skillnader och likheter mellan olika romska grupper samt att ”jämföra de kulturella skillnaderna och sätten att tänka mellan de romska grupperna för att komma åt verklighetens komplexitet” (ibid.: 49). Liknande tankegångar framkommer i Mirella Miliás rapport *Efterlyst: Det romska kulturarvet* (2008) gjord för Romskt kulturcentrum (RKC) i Stockholm. Där sammanfattas det romska kulturarvet hos svenska kulturinstitutioner i tre punkter, nämligen att material med romsk anknytning är sällsynt, svårtillgängligt och enfaldigt. Att material med romsk anknytning är sällsynt beror på att endast några få institutioner har kompletta samlingar av stort kulturhistoriskt värde. Vanligtvis finns endast enstaka handlingar eller fotografier på olika museer och institutioner runt om i landet. När det gäller svårtillgänglighet framkommer dilemmat mellan förbudet för registrering enligt

etnicitet och samtidigt frågan om hur man kan synliggöra en minoritets kultur. Rapporten pekar också på att det förmodligen kan finnas intressant material i privat ägo. Med enfaldigt avses i rapporten att ”det nästan uteslutande är majoritetssamhällets syn på denna folkgrupp som får komma till tals” (ibid.: 12). Rapporten efterlyser avslutningsvis också ett forum för romernas egen berättelse om sin historia och sin kultur.

För såväl den romska minoriteten som alla grupper i samhället har ökade kunskaper om den romska historien och kulturarvet avgörande betydelse, så också om variationer mellan olika grupper av romer. Romernas mer än 500-åriga historia i Sverige är också en del av den svenska historien. Inom den romska minoriteten pågår det, efter erkännandet av romer som en av de fem nationella minoriteterna år 2000, en språklig och kulturell revitalisering med ett stort intresse för och en önskan om mer kunskap om den egna minoritetens historia, språk och kultur. Med språklig och kulturell revitalisering avses ”det återuppväckande av den traditionella kulturen i ett modernt sammanhang, som tycks nödvändig för att ursprungsbefolkningar ska överleva” (Eriksen, 2000: 321). Genom att reflektera över sin kultur och nedteckna den i skrift, har en minoritet större chans till överlevnad (Eriksen, 1993). Även om det här inte rör sig om en urbefolkning utan en nationell minoritet finns det många likheter. Ett minoritetsspråks revitaliseringsprocess innebär i sin tur att ”ta igen områden som gått förlorade eller utveckla dem som aldrig funnits” (Hyltenstam, Stroud & Svonni, 1999: 92).

Den unga generationen romer i Sverige har vuxit upp i lägenheter och under andra villkor än den äldre generationen. Denna unga generation och har idag behov av att få tillgång till sin historia och sitt kulturarv för att också kunna förstå dagens situation för minoriteten (jfr Rodell Olgaç, 2009; Rodell Olgaç, Demetri & Dimiter-Taikon, 2010).

Kelderashromernas väg till Sverige

Hur de idag svenska kelderashromerna kom till Sverige i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet är en fråga som mer utförligt behöver undersökas i en annan studie. Man kan dock konstatera att från andra hälften av 1800-talet i och med upphävandet av livegenskapen för romerna i Valakiet och Moldavien, innebar detta att romerna där spreds över världen, något som brukar kallas *the 'great Kelderara invasion'*” (Guy, 2001). Några grupper begav sig norrut in i Ryssland och en del också vidare till Finland. Finland och Sverige hade utgjort ett land under mer än 600 år, men från 1809 blev Finland ryskt storfurstendöme, något som också påverkade de i Finland bosatta romerna. ”Det stora Ryssland erbjöd förvisso också stora möjligheter, och i synnerhet östra Finlands romer började utvidga sina resor efter sitt dagliga bröd djupt in i Ryssland,” beskriver den finländske historikern Panu Pulma (Pulma, 2009a: 15). Han konstaterar att:

Indelningen i inhemska och utländska romer som fastställdes redan i kyrkolagen från år 1686, förnyades 1862 och 1888 i passbestämmelserna som absolut förbjöd utländska romer att komma in i landet. Gränsbevakningens släpphänthet illustreras av att man i Finland på 1800-talet påträffade flera romska grupper som kommit från Ryssland, och av vilka en del kom ända från Balkan. Rysslands romer reste via Finland också till Sverige, som förbjöd romernas invandring år 1914 (ibid.: 22).

När det gäller romer i Helsingfors beskriver Pulma vidare att ”trots de hårda passlagarna kom nämligen flera rätt stora grupper av romer till Finland i slutet av 1800-talet. Man visste att grupperna kom från Serbien (1887, 1895) eller Ungern (1866, 1869, 1876, 1905)” (Pulma, 2009b: 36). Pulmas studier pekar på dokumenterade kontakter över gränserna österut och att olika grupper av romer från delar av Balkan vistades i Finland under andra hälften av 1800-talet och vid början av förra seklet. Vägen vidare in i Sverige, innan de svenska gränserna stängdes för romer mellan 1914-1954, gick förmodligen via Haparanda men kanske också genom Norge och in i Sverige från väster. Detta utesluter inte att grupper av kelderashromer kommit till Sverige på andra vägar och från andra delar av Europa.

År 1914 fanns det enligt Tillhagen (1956: 89) cirka 200 romer (8 släkter) i Sverige och 1943 bestod av gruppen 452 personer varav 60 med s.k. ”blandad” bakgrund. Enligt den statliga utredningen ”Zigenarfrågan” (1956) skulle antalet romer 1954 vara 740 personer varav 180 med s.k. ”blandad” bakgrund. 90 procent av dessa 740 personer skulle enligt Tillhagen vara kelderashromer (Tillhagen, 1955;).¹ Kelderash betyder kopparslagare.

Tidigare studier

När det gäller denna grupp romer har tidigare studier endast gjorts av majoritetssamhällets forskare och då i Sverige framför allt av etnologen Carl-Herman Tillhagen, socialmedicinaren Johan Takman och pedagogen Arne Trankell. Vi kommer dock att i denna studie inte beröra deras arbeten utan koncentrera oss på de romska rösterna i frågan,² där den romska författarinnan Katarina Taikons verk tidigt beskrev kelderashromernas situation i Sverige (se även Caldaras, 1999, 2002; Caldaras, 2007).³ Vi återkommer till henne längre fram i texten.

Fortsatt disposition

Avsnittet som följer behandlar studiens genomförande och hur materialet vidare har organiserats. Därefter följer en presentation av tre intervjuer i sin helhet, där varje intervju följs av en kort sammanfattning. Sedan diskuteras centrala områden som framkommit i intervjuerna vidare tillsammans med material från övriga intervjuer och studiebesök samt i viss mån Katarina Taikons verk inom området. Avslutningsvis lyfts förslag på frågor som ytterligare behövs studeras och belysas i framtida studier.

---

¹ I dessa beräkningar ingick inte resandegruppen, som var betydligt fler till antalet (Hazell, 2002).

² För ytterligare information om dessa forskare se exempelvis Tillhagen (1956, 1965), Takman (1976) och Trankell, 1970. (Se även Gustafsson, 1971; Ödman, 1975; Román, 1993; Montesino Parra, 2002).

³ Även författaren Gunilla Lundgren har skrivit flera böcker tillsammans med romer som också ger en inblick i livsvillkoren för romer längre tillbaka (se t.ex. Lundgren & Dimiter Taikon, 1998; Lundgren & Taikon, 2005).

2. GENOMFÖRANDE AV STUDIEN

Denna studie är framförallt en intervjustudie. I romska sammanhang spelar det talade ordet och den muntliga traditionen fortfarande en överordnad roll (jfr Acton & Dalphinis, 2000; Belton, 2005). Detta innebär att en intervjustudie också är att föredra. Val av intervjuade och inledande kontakt med dem har tagits av Mikael Demetri (MD) och Angelina Dimiter-Taikon (ADT), som också ansvarat för ett omfattande förberedande arbete med telefonsamtal och mailkontakter samt genomgång av gamla fotografier och dokument. De har också genomfört samtliga intervjuer. Även Christina Rodell Olgaç (CRO) har närvarat vid några av intervjutillfällena. Tillsammans hade vi tre redan innan projektets start besökt gamla lägerplatser i Stockholmsområdet som Tjappan och Ekstubben (Flaten). Vid besöket i Ekstubben beskrev Mikael Demetri sina minnesbilder från platsen, där han delvis vuxit upp, i en bandad inspelning på romani (Fältanteckningar 2008-02-10).

Eftersom det här har handlat om intervjuer med äldre personer eller till och med mycket gamla personer har hänsyn till ålder och hälsa självfallet varit nödvändigt att beakta, vilket också har gjort att arbetet med att få göra intervjuerna, har tagit mer tid än som varit planerat vid projektets inledning. Exempelvis visade det sig att en intervjuperson blivit sjuk när vi väl var framme på bostadsorten och intervjun kunde därför inte genomföras. Hänsynstagande till romska traditioner och sociala konventioner i förhållande till äldre, t.ex. ett omfattande förberedande arbete med kontakter, att ta god tid på sig samt visa respekt och hänsyn för att intervjun över huvud taget ska komma till stånd, har varit centralt i arbetet. Att exempelvis dricka kaffe tillsammans har oftast varit en självklar del av intervjun. Vid några intervjutillfällen har det ibland medfört att en av rapportförfattarna (ADT) har fått laga mat, när den äldre intervjupersonen önskat äta någon traditionell romsk maträtt som han eller hon inte ätit på länge. Matlagningen har då blivit en del av intervjutillfället och också skapat en avspänd atmosfär och flera gånger gjort att intervjun pågått minst en halv dag eller hel dag, i ett fall under två dagar. Andra anhöriga har ofta närvarat vid intervjutillfällena och också delgett sina synpunkter under intervjuernas gång. Dessa har ofta utvecklats till ett samtal och ett utbyte av erfarenheter, där också intervjuerna bidragit med sina erfarenheter och minnesbilder. Under intervjuerna har den intervjuades livsberättelse på olika sätt således vuxit fram.

Vid två av intervjuerna har anteckningar förts, medan de övriga har bandats på i vissa fall svenska och i vissa fall romani chib (romanés). En av de antecknade intervjuerna bandades bara delvis, eftersom den pågick i två dagar. En intervju fick göras om, eftersom bandningen av denna misslyckades vid det första tillfället. De två intervjuerna på romani har översatts till svenska av Kati Dimiter-Taikon. I tillägg till dessa intervjuer har informella samtal hållits med flera personer. Dessutom har Mikael Demetris och Angelina Dimiter-Taikons egna erfarenheter och kunskaper på området varit en tillgång och värdefull källa för rapporten.

Vi har även gjort ett besök i Köpenhamn för att undersöka arkiv på Nationalmuseum och på Köpenhamns bymuseum samt återkommit dit ytterligare en gång för att särskilt få se den romska husvagn som av Nationalmuseum finns magasinerad i stadens utkant. Även här krävdes många kontakter innan vi fick tillstånd att besöka arkivet. Det rekommendationsbrev som vi hade med oss från

Delegationen för romska frågor underlättade avsevärt i kontakterna med de danska museerna och även i andra sammanhang.⁴

Genomgång av intervjuer och studiebesök gjorda under projektiden

- 15 februari 2009, intervju med kvinna i 60-årsåldern tillsammans med anhörig (MD, ADT, CRO).
- 7-9 april, 2009 förberedande kontaktresa (MD, ADT).
- 18 april 2009, intervju med man i 80-årsåldern (MD, ADT).
- 17-18 juni 2009, intervju person sjuk vid ankomsten, ingen intervju kunde genomföras (MD, ADT, CRO).
- 25 juni 2009, intervju med kvinna i 70-årsåldern (MD, ADT).
- 12-14 augusti 2009, intervju med kvinna i 80-årsåldern tillsammans med ytterligare anhöriga (MD, ADT, CRO).
- 16 augusti 2009, intervju 2 med samma man i 80-årsåldern som 18 april tillsammans med anhöriga (MD, ADT).
- 9-12 september 2009, Köpenhamn besök i arkiv på Nationalmuseum och Köpenhamns stadsmuseum, kopiering av material (MD, ADT, CRO).
- 18-20 november 2009, intervju med kvinna i 70-årsåldern tillsammans med anhöriga (tekniskt fel på bandning som upptäcktes vid hemkomsten) (MD, ADT, CRO).
- 21 november 2009, besök i Nationalmuseums magasin i Köpenhamn, där två romska husvagnar finns magasinerade (MD, ADT, CRO).
- 2-3 december 2009, återbesök och ny bandad intervju 2 med kvinna i 70-årsåldern p.g.a. tekniskt fel vid intervjun 18-20 november (MD, ADT)
- 5 december 2009, intervju 2 med samma kvinna som 25 juni (ADT, MD).

Det är alltså fyra kvinnor och en man som intervjuats. Tre av personerna har intervjuats vid två tillfällen. Geografiskt är intervjupersonerna spridda från norr till söder över hela Sverige.

Hur har materialet organiserats?

Vi inleder med att återge tre intervjuer i sin helhet. Anledningen till att dessa tre intervjuer presenteras i sin helhet är att vi menar att genom att återge dem, kan det bli möjligt att få en bättre förståelse för hur intervjun gått till och de frågor som på olika sätt kommit fram i den. Endast de delar där den intervjuade kommit in på alltför privata områden har uteslutits, för att också anonymiteten kan upprätthållas. Där längre stycken tagits bort markeras detta med (...). Personen som intervjuas betecknas med NN⁵ och likaså andra personnamn som den intervjuade nämner, så att rapporten uppfyller de forskningsetiska krav som formulerats av Vetenskapsrådet (2004), där just anonymitetskravet är ett. Detta är särskilt angeläget i romska sammanhang, där man ofta upplevt sig vara objekt för forskning och undersökningar samt sällan upplevt att dessa studier gynnat minoriteten. Även för orter anges namn på platser med [ortsnamn] och på landskap med [landskap] inom hakparenteser. Eftersom vi alla

⁴ Tilläggas kan att romer i Danmark inte är erkända som en nationell minoritet där.

⁵ NN är förkortning för det latinska *nomen nescio*, vilket betyder 'jag känner inte till namnet' eller för *nontetur nomen* 'här bör namnet skrivas' och ersätter personnamn (NE, 1994: 193).

uttrycker oss olika i tal och i text har i intervjutexterna mindre språkliga korrigeringar gjorts som främst gäller ordföljd och grammatik.

I intervjuerna har vissa teman utkristalliserats, självfallet också beroende på vilka frågor som ställts. Dessa teman följs efter de tre intervjuerna upp och diskuteras med exempel från övriga intervjuerna, studiebesök och annan litteratur i syfte att peka på skillnader eller likheter mellan de olika intervjuades skilda erfarenheter och även tidigare studier inom området.

3. REDOVISNING AV TRE INTERVJUER

I intervjutexterna har vi i en del fall behållit vissa ord på romani (romanés). Till exempel heter icke-rom på romani *gajo* (maskulinum), *gaji* (femininum) och *gaje* (plural). Andra ord är *mami* som betyder 'mormor' eller 'farmor', *kako* 'morbror' eller 'farbror', *bibi* 'faster' eller moster. Även andra ord på romani förekommer men dessa översätts då direkt i texten.

Intervju 1 – 2-3 december 2009

Denna första intervju som här presenteras är gjord med en romsk kvinna i 70-årsåldern (NN). Detta är den andra intervjun med henne, eftersom den första av tekniska skäl inte kom med vid inspelningen. Närvarande vid intervjun, som är gjord på svenska, är också kvinnans make (NN2). Övriga namn som nämns av den intervjuade betecknas även de med NN.

ADT: Okej NN, jag har några frågor till dig. Du är från kelderashgruppen eller hur?

NN: Ja.

Kan du berätta lite om din familj hur de kom till Sverige?

NN: Farfar kom till Sverige omkring 1870 eller – 80, tror jag, tillsammans med sin far, elva bröder och två systrar, och två systrar stannade kvar i Ryssland för de kom från Ryssland.

ADT: Kan du deras namn?

NN: Den ena hette NN och den andra tror jag hette NN, men de var gifta så de kunde inte följa med. De kom hit, men, till Sverige, men de blev förflyttade ifrån Sverige till Finland. Där bodde de nog ett antal år för jag kommer ihåg att min farmor hon kunde bättre finska språket än svenska språket. Så kom de tillbaka till Sverige igen och då tror jag att det var någon gång på 1900-talet de kom till Sverige, för alla min pappas syskon och bröder är födda i Sverige och skulle min pappa ha levt idag så skulle han nästan vart hundra år. Och han var, jag tror att han var nummer fem eller sex av syskonen.

ADT: I syskonskaran.

(...)

ADT: Men anledningen till varför de kom till Sverige var det för att de ville bedriva handel?

NN: Ja, det var det ju för att de hade ju fått veta att det var bättre handel i Sverige än det var i Ryssland och i de länderna, Rumänien och de andra öststaterna. Så att det var därför de kom till Sverige faktiskt.

ADT: Men då hade ni ett eget tivoli eller?

NN: Efter hand, först så handlade de med kopparslageri och farfar och hans bröder hade hästar som de hade hämtat från Arabien de flesta. Men när det började ta slut med den handeln så skaffade de sig tivoli. Jag kommer inte ihåg om det var de tre äldsta bröderna som hade tivoli och de tivolina köpte de i Italien för det mesta, karuseller och såna saker.

ADT: Och det här kan ha vart någon gång på 20 – 30-talet?

NN: Det måste det ha vart för jag var inte född och jag tror knappast att min pappa var född, utan det var nog hans äldsta syskon som var födda.

ADT: Men hur kom det sig att de köpte hästar ifrån arabländerna?

NN: Enligt farfar så var det de bästa hästarna som kunde springa snabbt och de kunde också bära tunga saker. Så det var de bästa hästarna som kom från Arabien.

NN: Hade de nåt speciellt utseende?

NN: Ja det hade de. De var prickiga. De var svarta och vita prickar.

ADT: Som Pippi Långstrump

NN: Ja, ungefär.

ADT: Men när du var liten NN, berätta, fick du gå i skola, bodde du i hus eller bodde du i tält?

NN: Vi bodde inte i hus, vi fick inte bo i hus. Vi bodde i tält och sedan på senare år, när jag var väl ungefär en sju eller åtta år, kanske mer också, då byggde de specialgjorda husvagnar som vi fick bo i. Men riktiga bostäder fick vi inte för vi var ju statslösa i vårt eget födelseland, så vi var inte mantalsskrivna, inte kyrkobokförda. Vi hade varken bostäder eller skolor eller arbete.

ADT: Men du var ju född i Sverige eller hur?

NN: Ja.

ADT: Och ändå var du inte mantalsskriven?

NN: Nej. Båda mina föräldrar, båda mina föräldrar, både min mor och far, är födda i Sverige. Pappa är född 1912 i Härnösand och mamma 1916 i Södertälje.

ADT: Och ni hade inga, hade ni pass på den tiden?

NN: Nej, vi fick inga pass.

ADT: Då var ni mer eller mindre statslösa.

NN: Ja, vi var statslösa i vårt eget födelseland.

ADT: Men då när ni kom under krigstiden, fick dina föräldrar sådana här ransoneringskort så att de kunde äta?

NN: Absolut inte, eftersom vi var inte mantalsskrivna, inte kyrkobokförda så då fanns vi inte någonstans på några papper, så vi fick inte sådana här kort att handla mat med eller handla bensin till exempel eller nånting sådant, utan de arbetade med förtenning eller spelade musik, romerna är ju kända för musiken, och kvinnorna spådde. Och många gånger i stället för att få pengar, så begärde de de här ransoneringskorterna för att kunna köpa mat och bensin.

ADT: Men ni mådde bra i alla fall efter omständigheterna?

NN: Efter omständigheterna mådde vi bra därför att vi hade en väldigt stor gemenskap i zigenarlägret som det hette på den tiden. Alla var tillsammans, om en var glad så var alla glada. Om en var ledsen, så var alla ledsna.

ADT: Då var ni lite av ett kooperativ.

NN: Arbete, ja det var ett kooperativt arbete, därför att i zigenarlägret så var det många kvinnor. Männerna handlade då med hästar eller med förtenning eller musik och kvinnornas yrke det var ju att gå och spå. Men det var inte alla kvinnor som kunde gå och spå, utan [det fanns också] de som passade barnen och som passade den övriga familjen i lägret och lagade mat, de fick stanna hemma. Så kanske av tjugo kvinnor så var det åtta-tio kvinnor som var ute och spådde och då hämtade de hem pengarna och delade med de andra kvinnorna som var hemma, för de gjorde ju också ett arbete. De passade barnen, de lagade mat och såg till att allt var rent och fint i tälten.

ADT: Ni hade ett bra nätverk med varandra, ni behövde inget dagis, ni hade dagis på plats.

NN: Nej vi behövde inget dagis för det var alltid någon mormor eller farmor hemma eller någon äldre tant eller farbror som kunde passa barnen.

ADT: Men blev ni ofta bortkörda därifrån, från platserna eller fick ni bo någonstans en längre tid?

NN: Nej det fick vi inte. De hade ju en regel att vi fick bo på en tomt och det skulle vara långt utanför stan, det skulle inte synas. Det var mest i skogarna vi bodde nära till vattnet. Och tre dagar var det högsta, sen kom någonting som kallades för landsfiskalen då, och det är polismyndighet idag, och körde iväg oss. Och var vi inte borta inom tre dagar, så skulle de komma med traktorer och köra iväg oss själv. Det var endast när vi, farfar och de andra farbröderna reste omkring med tivoli som vi kunde stanna längre för att då visste de att från måndag till söndag var vi tvungna att stanna för vi hade öppet då, fem dagar tror jag att det var torsdag till lördag och söndag, sen på måndag var vi tvungna att vara väck.

ADT: Spelade ni instrument i eran familj?

NN: Jaa, det är mycket musikaliskt i alla romska familjer, mera på den tiden och nu också, så är ju musiken det största vapnet hos romerna.

MD: Men när ni reste med tivolit, hade ni en rutt som ni gjorde här i Sverige?

NN: Ja, det hade vi. De flesta var ju uppe i Norrland och där reste man omkring. Jag tror inte att det finns en stad eller en by som vi inte har varit med tivolit. Så det mesta var där högt uppe i norr.

ADT: Norrbotten ja. Men när fick ni bostad då?

NN: Vår första bostad fick vi 1960, det var här i [ortsnamn] på X-vägen [nummer]. Det var vår första bostad vi fick. Och jag tror att i Stockholm och Göteborg var det någonting där också mellan -56 och -60 som de fick bostäder. Och sen 1961-62 så började det att barnen fick gå i vanliga skolor.

ADT: Uppe i Stockholm tog det ändå in på 70-talet innan alla var i bostäder, för det var så många där. Men om inte ni var mantalsskrivna och folkbokförda och sånt där, då har ni aldrig heller röstat. Har ni fått rätt att rösta vem som ska vara statsminister i det här landet?

NN: Nej, vi hade ju faktiskt inte rätt till nånting, inte ens rätt till sjukhus utan vi var ju utanför samhället. Vi levde i Sverige men vi levde i ett romskt samhälle. Det var inte svenskt, så vi hade ingenting med Sverige att göra förutom att vi gick och handlade mat och sålde det som männen hade att sälja.

ADT: Men om ni inte fick gå på sjukhus och sånt här, då måste det ha hänt väldigt många tragiska saker?

NN: Det har hänt många gånger att kvinnor har förlorat sina barn på grund av att de inte har fått hjälp.

ADT:... nu ska vi se här. Har du över huvud taget röstat någon gång NN?

NN: Ja, det har jag. Nu, det var ju tillåtet att rösta när man var arton år tror jag, så när jag var arton år, då fick jag för första gången rösta. Men innan dess så hann ju mina föräldrar gå och rösta. Men det blev nu inte klart förrän 1965 att vi romer fick lov och rösta.

ADT:1965, men det är inte länge sedan.

NN: Nej, det är inte länge sedan

ADT: Från slutet av 1800-talet till 1965.

NN: Men du ser hur lång tid det har tagit för de att ge oss minoritetsstatus. Vi har varit svenskar i nio år eller tio snart.

ADT: Ja den var bra...Men ni livnärde er på tivoli, hur de här husvagnarna som du sa, vem beställde dem och vart beställde man dem?

NN: Det fanns ju sådana här specialbyggare som byggde lastbilar och andra saker och då fick man ha en sådan som byggde upp en

ADT: För jag har också hört att många åkte ner till Tyskland och beställde sig husvagnar.

NN: Det kan hända ja, men jag kommer ihåg att min farmors husvagn var det faktiskt min farbror som hette NN, som gjorde en ritning hur den skulle se ut och sen byggde de efter den.

ADT: De var väldigt duktiga förr i tiden, både att rita modeller och göra olika saker. Det var nånting jag tänkte mer på. Jo jag kommer ihåg en gång att du berättade att din mamma bar den romska sjaletten,⁶ eller hur? Och du berättade för mig en gång att hon visade aldrig håret.

NN: Nej det var inte tillåtet. Hon till och med sov med den när vi hade gäster i husvagnen eller när vi bodde i tältet, när vi skulle sova fick hon absolut inte ta den ner [ta av den] och de fick inte kamma håret efter att solen hade gått ner. Det var en tradition. Alla kvinnor som var gifta fick inte lov att göra det. Och utan huvudduk, det var en skam att gå ut.

ADT: Men ni som barn då, hjälpte ni till i lägret?

NN: Ja det gjorde vi. Vi hjälpte ju till i lägret till exempel de som kunde sjunga eller dansa, de fick hjälpa till och sjunga och dansa. På farfars tid så hade vi en dansbana och med en scen alltså och där sjöng jag och dansade och även min kusin Hans och alla de andra kusinerna som kunde dansa. För romsk dans, det är väl ingen som inte kan. Det kan de till och med idag. Men det var ju populärt då. Alltså när folk kom till tivolit, fick de se flickor som dansade och kunde sjunga, så att på så sätt hjälpte vi till med att... och vi som kunde spå, kunde ju också spå, för de såg ju hur mamma och farmor gjorde och de andra äldre släktingarna alltså. Barn, även åtta nio år, kunde spå, till och med mindre.

ADT: Men det var ju också ett sätt för att de, alla hade ju en plats i lägret, alla skulle ju hjälpa till.

NN: Helt klart, för att man ska överleva måste alla arbeta.

MD: Men vi var ju också självförsörjande

NN: Visst var vi det, för vi fick ju inga bidrag varken av socialen eller Rädde Barnen, Röda korset eller nånting. Vi hade ju inte alls med dem att göra.

ADT: Fick ni barnbidrag?

NN: Inte.

ADT: Inte barnbidrag heller.

NN: Inte det heller.

ADT: Tänk om du skulle få ditt barnbidrag idag retroaktivt.

NN: Det hade ju varit jätteroligt. (...)

ADT: Så ni hade inga förmåner av Sveriges rike alls

NN: absolut inte

ADT: utan det var bara att man jobbade systematiskt på att det skulle vara jobbigt för er?

NN: Ja, det var de ju ute efter. Jag kommer ihåg en gång, det var ett kommunalråd som sa på TV att vi romer hade det mycket finare i tält än vad han hade i sitt vardagsrum. Så vi kunde kanske ha blivit inredningsarkitekter eller nånting sådant.

ADT: Ja design eller inredningsdesign. Men ni bodde väl väldigt fint i alla fall om man säger, om man räknar det på zigeniskt vis, nu menar jag inte att ni bodde i någon lyx utan jag menar att ni hade alltid rent och fint hemma.

NN: Vi hade alltid rent och fint även när vi bodde i tält som var fyra gånger fyra [meter], så skulle det vara rent både i tältet och utanför tältet, för de fick gärna kalla

---

⁶ Avser här *dikhlon* som gifta romska kvinnor alltid bär som ett hårband och som visar att de är gifta.

oss för zigenarjävlar, men inte smutsiga zigenare. Jag måste säga det, för det är ju sanningen att kelderashagruppen som vi tillhör, det var väl de renaste romerna som fanns på den tiden. Allt skulle glänsa. Det var ingenting som var smutsigt. Mannens skjorta skulle vara vit. Kvinnans huvudduk den fick absolut inte vara smutsig eller trasig, för då bar den en olycka med sig, så den fick inte vara trasig.

MD: Kan du berätta hur, när de [otyddigt] sina huvudduk.

NN: Ja, den fick inte, vi hade ju sådana här strykjärn som man satte på en spis som var gjord av gamla oljefat och de hade ett sånt här rör som gick rakt upp ut genom tälthålet

ADT: som en skorsten

NN: röret där fick kvinnorna bara stryka sin huvudduk, för den fick inte blandas med något annat material alltså som ströks, för den skulle inte bli oren. Den strök man bara på det här röret. Och männens kläder fick inte vara tillsammans med kvinnans kläder, aldrig. Och inte idag heller faktiskt, och inte kökshanddukarna och det finns kvar fortfarande. Vi blandar inte kökshanddukar med vanliga kläder.

ADT: Berätta för mig NN, jag vet att du har fullt med barnbarn [romsk välsignelsefras], vad gör du varje gång du får ett litet barnbarn?

NN: Ja det första vi gör är att gå in med heligt vatten, *svunto pai*, och en liten röd rosett och den ska ta bort alla onda ögon ifrån barnet och den lägger de på handen [knyter kring handleden] och den ska de ha tills de blir ett år. Sen göms den, mamman ska gömma den eller föräldrarna ska gömma den.

ADT: Så det gå åt många röda sidenband hemma hos dig

NN: Det går det ja, (*skrattar*) det går åt många.

ADT: Ja men det var bra, det får bli flera. Kan du berätta för oss några gamla seder, hur det var förr i tiden, när man var i lägret, om det här hur man gick med vattenhinkarna och sådana här saker.

NN: Alltså när man skulle hämta vatten, så fick man inte gå rakt igenom zigenarlägret. Det kallades för otur att gå genom lägret med en tom hink, utan man fick gå ut bakom tälten och bakom husvagnarna och hämta vatten. Och likadant var det att man inte, om man hade tivoli så var det sådana här kabelledningar nere på marken. Om en kvinna skulle gå, så var hon tvungen att lyfta upp dem och föra dem över sitt huvud och sen gå [under dem] och så lämna ner dem på marken.

ADT: Ibland kunde de här sladdarna vara jättetunga.

NN: Ja det var de många gånger också och det var många tält och många husvagnar. Ibland kunde det vara tjugo tält och tjugo husvagnar som var omkring, som fanns i ett läger.

ADT: Men jag kommer ihåg att min farmor berättade för mig att när hon bodde i lägret förut och hade hästar, då fick inte kvinnorna gå förbi

NN: gå förbi hästen nej, det stämmer och även på sommaren så la man ut sina sängkläder, *perina* ['dunbolster'], och kuddarna och var de ute på marken, så fick ingen kvinna gå förbi detta, för det var någonting som man hade [ovan]på sig. Det fick man inte och även jag kommer ihåg att min mamma la alltid ett litet sidenband på *perina* som gick åt huvudet till, så att man inte vände på fötterna sängkläderna skulle inte komma till huvudet [så att sängklädernas huvudände inte skulle råka komma mot fotänden]. Så de hade ett litet sidenband eller någon gjorde någon liten blomma eller någonting så att det skulle märkas [vilken ände som var huvudändan och vilken som var fotänden].

ADT: En markering vad som går uppåt och vad som går neråt.

NN: Ja vad som går upp och vad som går ner.

MD: Tror du att det finns familjer som gör det fortfarande?

NN: Det tror jag faktiskt inte. Det kan hända att det finns någon som gör det. Gör du det själv.

MD: Jaa.

NN: Det är bra. Men nu idag finns det sådana här knappar som man har nertill och blyxtlås. Det har vi på alla våra lakan, så har man knappar och då vet vi att knapparna går ner [mot fotändan] och den andra går upp [mot huvudändan].

MD: Men det här sa min farmor.

ADT: Ja men det här var Mickes *mami* som kom på att vi skulle ha det här, även om förut fanns det också snören, som man skulle knyta nertill. Hon tyckte att det var roligt att vi skulle sitta och brodera och hålla på, så hon höll på med sådana där grejer. Men också maträtter då, du pratade NN en dag om maträtter. Vilken för dig är den mest romska maträtten?

NN: Det som vi åt mest av i zigenarlägre och som var lätt att köpa, det var ju, eftersom de handlade mycket med bönderna, bönderna hade många kopparkärl som skulle göras vid [förtennas] och många saker som skulle lagas, eftersom de romska männen är mycket duktiga med kreativa saker och arbete, så var det många bönder som de arbetade med och då fick man lite mat av de som höns och potatis och sådana saker. Så hönsoppa med klimp i, det var ju en specialitet. Och när det var lite högtidigare dagar så hade vi *sarmi*, kåldolmar i tomatsås och *bokolí*.

ADT: Ja *bokolí*. Men vi har nog också hämtat viss ryskinspirerad mat med oss, eftersom vi alla äter *xreno*, pepparrotsröra.

NN: *Xreno* ja, pepparrotsröra, det är det bara vi kelderasha som känner till den. Jag har, till exempel här i [ortsnamn] finns det ju romer som kommer från andra länder, som inte tillhör kelderashgruppen, och när de ser att vi lagar det här, så blir de så förvånade, vad är det för nånting ni håller på. De vill smaka, men de orkar inte ta det som vi gör. Vi kan ju ta det med en sked och det betyder ingenting för oss.

ADT: Ja exakt. Men nu NN snart börjar det närma sig jul, men du gör väl som nästan alla andra av våra släktingar att du har väl två jular?

NN: Ja, för det hade min farfar, hans bröder och hans syskon, de var ju ortodoxa, så att de hade ju egentligen i Ryssland så finns ju bara en jul. Nu vet jag inte hur det är idag men då på den tiden fanns det bara och det var den sjunde januari. Och den förde de med sig hit till Sverige, så att det var den sjunde januari som var den riktiga julen. Men senare, på senare tid så blev det ju att deras barn ville ju gärna fira också den julen som fanns i Sverige. Eftersom de hade barn och de såg att det [firades jul och frågade], varför får inte vi ha en julgran den tjugofjärde. Så att hemma hos oss har vi två jular. Vi firar den tjugofjärde, tjugofemte och den sjunde januari.

ADT: Och den kallar vi för *Romano krečono*.

Jag tänkte på en sak NN, hur gjorde ni förr i tiden ute i lägre, när började ni att fira den tjugofjärde, var det någon gång på 60-talet eller tidigare eller?

NN: Det var nog lite tidigare, jag tror det var nog tror jag på 50-talet de började.

MD: Det stämmer nog bra det vad du säger NN, för vad jag har forskat det är från – 45 och 50-talet är det, som de började fira jul, den tjugofjärde för deras barn, men de äldre de firade den ryska julen.

NN: Därför att mina föräldrar de firade först med oss, med barnen. Den tjugofjärde skulle julgranen opp och den tjugofemte lagas det då den romska maten.

MD: Men vi som är kelderash, av stammen, den tjugofjärde det är en helg

NN: Det är en helg ja

MD: och den heter *žuno romanés*, det är den tjugofemte egentligen man ska fira.

NN: fira ja

MD: Kan du berätta lite därifrån.

NN: Så det, som jag sa så den tjugofjärde då sätter man upp julgranen, men *skafedi*, det betyder ju ett bord som är fullt med mat på, och då *skafedi* det la vi först den tjugofemte och då kallade pappa sina syskon. Vi bodde här i [ortsnamn]. Men när vi bodde ute i zigenarlägret, alla dukade borden den tjugofemte *skafedi*. Och då blev det ju att man gick till den äldsta först. De höll på ända tills den tjugosjätte (*skratt*) innan de var klara med att gå runt till alla borden.

ADT: Men då måste de ha varit mätta.

NN: Ja maten låg ju kvar på borden för att det var inte många som orkade att äta, men de hade roligt i varje fall. Mycket roligare än vi har idag faktiskt.

ADT: Ja det var en annan sammanhållning.

NN: en annan sammanhållning

ADT: Men gjorde ni något speciellt under påsken då?

NN: Under påsken så de äldre, de höll ju sex veckor före påskafton, det heter *posto* på romanés

ADT: ja fasta

NN: fasta, för att de skulle hedra Jesus då, som dog under påsken. Så att sex veckor före påsk, så fastade de allihopa, alla romerna.

ADT: Men det hade de nog med sig från Ryssland.

NN: Ja det är nog inte bara Ryssland utan min man kommer ju från ett annat land också och din mamma och pappa gjorde likadant [till NN2]. De höll fasta.

NN2: alla ortodoxa

NN: Ja alla ortodoxa håller den religionen

ADT: Jag kommer ihåg när jag var liten, vi gick ner till kyrkan varje söndag.

NN2: och vi accepterade bara den gamla guden, inte Jesus. Jesus är vanlig människa.

NN: Han är också en person som man ber till och jungfru Maria också.

ADT: Men när ni bodde i lägret, eftersom ni hade inte tillträde till kyrkan heller eller hur?

NN: Nej.

ADT: Var någon av dem döpta i kyrkan eller

NN: Nej. Jag är döpt efter att jag var född, min mamma hade fött mig i lägret, så hittade hon en syster som hon hade spått, en sjuksköterska, och jag blev döpt på lasarettet. De kom [med] en präst och döpte mig på lasarettet, så men många har blivit döpta hemma i lägret. De hämtade några präster, som då var ortodoxa eller katoliker och de blev döpta i lägret.

ADT: Så då finns ni inte kyrkobokförda heller?

NN: Nu finns vi det, så nu måste de ju veta var vi är födda och när vi blev födda.

ADT: Ja men nu måste de nästan veta för mycket men förr i tiden.

NN: nä det fanns nästan ingenting. De gamla som farfar och hans bröder, hans syskon och släktingar, de visste inte vilken dag de var födda. Om man frågar, när är du född. Ja när alla blad från träden faller ner eller var det på sommaren, [sa dom att] det var varmt. Och var det på hösten så visste vi att det var när de plockade ner äpplena. Det var omkring augusti och sommaren det var juni juli och vintern det var ju då ...

ADT: Ja så man läste av naturens tecken.

NN: Man läste av naturens tecken och på så sätt så visste de när de ungefär var födda.

ADT: Men dina morföräldrar och din pappa och mamma, kunde de läsa?

NN: Hur ska de kunna göra det när de

ADT: för att jag vet att Mickes *papo*, han kunde till viss mån läsa och vi kan inte riktigt komma underfund med om han har lärt sig det där själv eller hur han har kommit på.

NN: Han har nog lärt sig det där själv, (...) jag vet att han var den enda i zigenarlägret som kunde läsa tågtabellen.

MD: Ja det stämmer.

NN: Ja och då, när de skulle åka med tåg frågade de alltid honom: - NN, när går tågen? Ja så läste han i tågtabellerna, så visste han när tåget gick och han kunde också läsa i katalogen, för de hittade restauranger där de skulle gå och förtenna och han kunde hitta precis fast han inte kunde läsa. Så jag undrar hur han har kunnat klara av detta av alltså. Det var...

ADT: Men du vet att min svärfar kan alla jordens telefonnummer, riksnnummer.

NN: Ja han har ett bra komihåg, jag vet det.

ADT: Jag vet inte, det kan ha nånting att göra med att de systematiskt lär sig nån sifferkombination eller nåt som de gör att de

NN: Ja men, så romerna kunde räkna på de här

ADT: knogarna

NN: de här var ju tio, tjugo, tretti, fyrtio som kunde komma upp till hundra.

MD: Min pappa har berättat om sin pappa och hans farbröder och hans mostrar, eller faster blir det, han sa att de var alla kunniga att läsa. De var kloka.

NN: Ja alltså romer, när jag går och föreläser, så säger jag att

MD: det var bara NN, han tyckte att han var inte så där duktig.

NN: Han kunde inte läsa men han var duktig att förtenna

MD: Ja, förtenna ja.

NN: Men jag brukar säga på mina föreläsningar att vi romer behöver faktiskt inte gå i skolan, vi är skolpedagoger utan skola. Vi kan allt möjligt, vi kan både räkna och läsa i vår fantasi och vår musik är ju den bästa som finns alltså. Vi behöver inte läsa noter eller nånting och vi kan göra en sång på en halvtimme och alla våra sånger handlar om vardagen, om vad som har hänt. Och det är mycket, musiken är mycket fantastisk hos oss romer faktiskt.

ADT: Men om man har en musikalisk sida, då har man också väldigt lätt för språk, kunde dina släktingar många olika språk?

NN: Ja det kunde de. Alla kunde olika språk, ja och farfar kunde till och med arabiska, eftersom man hämtade hästar från Arabien. Men jag vet de kunde ryska, de kunde italienska, de kunde tyska mycket för att de var i de här länderna och ryska det kunde alla men efter att de var i de här länderna och köpte saker och ting och sålde också

ADT: plus finska då som du sa

NN: finska kunde de också. Men sen var det så här i Sverige att från 1914 till 1954 var det totalförbudet att romer fick komma in till Sverige. Och vi då som var här i Sverige, farfar och hans bröder och deras barn, de vågade inte resa längre till andra länder för att hämta in material, varken till tivolit eller köpa hästar eller sånt material, för att då skulle de aldrig få komma tillbaks igen. De hade ju inga id-kort, de hade inga pass. Det var inget som visade på att de bodde här i Sverige, så de vågade inte resa. Utan först 1954 och då bodde vi här i [ortsnamn].

(...)

ADT: Men många gånger så har jag hört att när de ville skvallra med varandra så bytte de språk i lägret, så att inte barnen skulle förstå

NN: Ja men då pratade de ryska eller finska så vi förstod ingenting.

ADT: ...Har du gått i skolan, NN?

NN: Aldrig. Jag har sett skolan när mina barn började i skolan.

ADT: Aldrig.

NN: Jag har sett skolan när mina barn började i skolan.

ADT: Jaha, och det måste ha varit nån gång på 80-talet?

NN: Jaa.

ADT: Men hur kände du då, ville du gå i skolan liksom, alltså har du en längtan att få lär...?

NN: Neej, alltså vi gick i skola, men det var i lägret och vi har ju bilder på lägret och vi har ju bilder, det här, vi har din pappa där bakom. Du ser honom, ser du han?

MD: Ja ja med pipan. Ja den har jag också.

NN: Och där har du de andra, mina kusiner sitter där. Jag vet inte om det är Stockholm eller om det är Norrland nånstans det här.

MD: Det här, det är i Stockholm.

NN: Men den där uppe där barnen sitter och läser, ser du bilden där uppe?

MD: Ja det är samma reportage.

NN: Är det också Stockholm då?

MD: Ja

NN: De sitter i tält och en lärare och de har skolbänken, men det är ju i zigenarlägret, inte i skolan. Så den skolgången har vi haft också, så där.

ADT: Men det var bara under sommaren, nån kort period?

NN: Det var bara under sommaren, när lärarna hade sommarlov, så att då fick de följa med oss från den ena platsen till nästa plats.

ADT: Så det var inte riktigt såsom man går idag

NN: Nej absolut inte

ADT: Lite här och lite där och

NN: Nej nej det var det inte, utan det ju högst tre till kanske fem dagar som man fick en lärare. Sen fick man vänta tills man kom till nästa by och nästa lärare.

ADT: Så att då fick ni inte gå i skola, folk ville inte ha er i skolan.

NN: Nej de ville inte ha oss...

ADT: Men hur hade folk tänkt sig att ni skulle få ett jobb, sen när ni fick hus, om ni inte kunde läsa och skriva?

NN: Ja men samhället alltså, svenska samhället brydde sig inte om romerna då, de brydde sig inte om oss om vi gick i skolan, om vi barn levde eller var döda på grund av kylan. De brydde sig inte om om vi gick i skolan och om vi skulle få något arbete, för de såg ju att romerna klarade sig bra ändå. Och det sa de flera gånger att ni klarar er jättebra. Till exempel han Ivar Lo-Johansson, som följde med alla romerna ute i tältena, han sa ju att det var lyxliv vi levde och det var så romantiskt, men romantiken slutar ju när det börjar bli kallt. Det var ju romantiskt, som du kanske ser på bilden där, när vi har lägereld och vi sjunger och vi spelar. Det var ju jätteroligt och fantastiskt, men sen när elden tog slut så var det kallt.

ADT: Ja.

NN: Men det såg ju inte Ivar Lo-Johansson och det såg inte myndigheterna heller.

ADT: Nej.

MD: NN, var din pappa också med i Stockholm på Dramaten och dina systrar?

NN: Ja, han hade något spel där. Ja.

MD: Jaa. Han var också med.

NN: Ja.

ADT: Vilket årtal kan det vara?

NN: Det kommer jag inte ihåg. Jag vet inte hur gammal jag var själv, så jag tror inte jag kommer ihåg. Kommer du ihåg det Micke?

MD: Nej inte riktigt.

ADT: Nej, för vi har upptäckt väldigt många saker om man tittar på väldigt gamla filmer, så finns det väldigt många gånger med romer. Som jag kommer ihåg att vi såg en gång en gammal svensk film och så säger Mickes *mami*: - Här är jag med, här är jag med! Och då var hon väldigt ung och jag kommer ihåg repliken än idag för de skulle säga till de att ta era trasiga lumpor med er och försvinn! Så att de var väldigt ofta statister i.

NN: Statister.

ADT: Jaa, och tjänade lite pengar på att vara statister.

NN: Så fort det var något som handlade om zigenare, så gick de ut till de riktiga zigenarna och frågade om de ville vara med och det är klart, fick man ett par hundra kronor extra så var det ju toppen.

ADT: Det var ju...

MD: Men det här kom jag ihåg, för jag har hört det här om Dramaten i Stockholm, för det här sa de till mig tydligt, att det skulle inte komma bort någonting från logerna, för att de skulle bli beskyllda för att de är zigenarpack och tjuvar. Så de sa sinsemellan till varandra, inte röra alla *gajés*, *gadjeers*, *smink*. Då gick de och köpte det själv [i stället].

ADT: Ja, men då måste det har varit på 50-talet.

MD: Före.

NN: Före.

MD: Det måste ha vart före.

NN: Det måste har varit före, för jag kommer inte ihåg exakt men de var med på Dramaten, ja.

MD: Dramaten.

NN: Och de gjorde också en film som hette *Singoalla*,⁷ där hade de romerna som skulle sjunga och dansa åt de. Och där var de också med.

ADT: Har du sett *Singoalla* nån gång?

NN: Ja vi har sett den men det var många år sen.

ADT: Ja sist som vi såg den, vi satt och skrattade och skrattade för att ibland sköt de ner de och sen i nästa scen, så var de uppe igen och sprang med pilbågar. Det var ju ingen som kunde se skillnad på dem. [fras på romani] Ja, men då var ju romerna väldigt kreativa och skaffade sig jobb, man var statister

NN: Ja men det var de ju och det är de ju idag också. Fast idag så har de faktiskt förstört romerna, för att nu idag finns det socialbidrag och det är inte bra.

ADT: Nej.

NN: För ungdomen bryr sig inte om att arbeta faktiskt och det tycker jag är väldigt dåligt.

MT: Det tycker jag också.

NN: För att det hade varit bättre om de hade fått ett bra betalt arbete än att lära sig att gå till socialen. Och det är inte bara romerna, det är över huvud taget.

ADT: Men det här försvann ju när vi fick bostäder, för att plötsligt var det som om Sverige tog ifrån oss vårt sätt att överleva, att klara det här ekonomiskt och fortsätta att jobba.

MD: För vi var ju självförsörjande

NN: Mm.

ADT: Så de tog bort det här självförsörjande ifrån oss.

---

⁷ Filmen *Singoalla* byggd på Viktor Rydbergs roman med samma namn kom 1949. Även Katarina Taikon beskriver denna filminspelning och hur flera hundra "zigenare" deltog som statister i filmen (Taikon, 1963: 40).

NN: Ja, vi hade ett möte här den tredje november, då hela [landskapet], länsförsäkringar, [lanskapsnamn]-regionen, landshövdingen i [landskapet] och många, många personer. Då säger en dam att romerna de har mycket socialbidrag ju fler barn de skaffar, så blir det högre och högre socialbidrag. Så svarade jag henne att det där med socialbidraget, det är inte vårt problem. Det är ert problem.

MD: Just det.

NN: Det är ni som har gjort att vi tar socialbidrag. Då sa hon ingenting. Hon öppnade inte munnen efter det.

ADT: Nej. För det är en bild som vi också försöker att visa, att vi kelderash, när vi kom hit för hundra år sedan, vi kom hit som gästarbetare, vi hade yrken med oss, vi hade musik.

NN: Just det.

ADT: Vi hade traditioner, kultur, språk med oss som vi har bevarat i hundra år, så att vi fick en minoritetsstatus, men att hela tiden så motarbetade landet oss för att vara de här självförsörjande människorna. Och vi fick inga rättigheter här i Sverige. Vi fick inte de här rättigheterna som vi hade rätt som svensk medborgare. Svenska medborgare, det skulle väl vara självklart, när vi ändå är födda i det här landet.

NN: Just precis, men som du ser idag Angelina, så tycker jag att samhället motarbetar oss igen.

ADT: Mm, fast på ett annat sätt.

NN: För att okej om våra barn

MD: På ett finare sätt

NN: Ja våra barn går i skolan, men våra ungdomar har fortfarande svårt att få ett bra arbete och då blir det automatiskt att antingen går de till socialbidrag eller också så måste de söka på något annat sätt på sin ekonomi. (...) Så att de motarbetar oss idag fast vi har en minoritet och vi närmar oss 2010.

MD: Men en kultur NN, består av levande historia, vårt språk, det är mycket levande plus vår mat. Vi har en och samma sorts mat i hela världen, alla kelderash [fras på romani]

NN: Ja, det stämmer bra Micke för att vi måste bevara vår kultur, vi måste bevara vårt språk, (...) och jag tycker att det ska finnas ett kulturcenter i varje stad där det finns romer och vårt språk, vår musik, vår mat, den här stora gemenskapen som vi har. Vi romer kan ju träffa varandra i ett annat land men vi kelderasha vi hör ju med en gång vilket språk de tillhör

MD: Javisst, det hörs.

NN: Och när vi är med varandra, så helt plötsligt, de bor kanske i Kina eller i Japan eller i Turkiet och vi bor här i Sverige, men vi har samma kultur, vi har samma tradition och vi har samma språk och samma mat och samma uppfostran angående barn och det är unikt. Så vi romer är ett unikt land.

MD: Det är därför NN [telefonsignal] att vår dröm ska ju fortsätta, vårt kulturarv ska vara levande. För vår nästa generation av barn och barn ska veta, plus gadjeeer Vi får mycket besök på vår skola Roma Kulturklass, vi får lärare, vi får skolklasser kommer på besök. De vill höra mera om vår romska historia och vi föreläser också där och vi åker runt och nu har jag varit här några gånger här i [ortsnamn].

(...)

NN2: Vår kultur är mycket viktig, alla våra barn förlorade sin identitet, när de i skolan bara lär sig svenska eller andra språk och glömmer själva sitt språk. När de kommer hem, snackar de svenska och på grund att de inte förstår så bra svenska, blir det

konflikter mellan barn och föräldrar. Därför är samhället skyldigt [att ge] barnen sin kultur och språk. För på ett sätt förlorade barnen sitt språk och sin kultur.

NN: Ja, svenska samhället precis som NN2 säger, svenska samhället är skyldigt att vi ska kunna bevara vår kultur, så att våra barn och barnbarn som kommer att ta över, ska kunna känna till sina egna rötter. För om de förlorar sin identitet och förlorar sin kultur och sin språk och sin gemenskap med andra romer, då är de inte romer och svenskar kan de aldrig bli.

MD: Aldrig.

NN: Nej, men då är de inte romer längre och då vet de inte vad de är och för då står de och emellan alltihopa.

ADT: Men det här med minoritetsstatus NN, vi har fått rätt att värna om vårt språk, kultur, historia, traditioner och religion står det i propositionen, men det är kanske, vi har kanske bara fått en liten bit utav det, men vi får inte hela kakan. Idag får vi gå i skola men vi får inget jobb och vad är det då för nytta att vi får skola, när vi inte kan sen få ett jobb. Hela tiden så höjer de ribban, för att slå ut romerna i alla fall, fast fortfarande på ett väldigt fint sätt.

NN2: (oklart) I Sverige det bor nästan 60 eller 70 000 romer. Men vad betyder minoritet, bara 10 procent vet om minoriteten och 90 procent de vet ingenting vad ordet minoritet betyder. Det är grunden till att samma romerna sitter på samma nivå från 50- eller 40-talet och kanske 10 [procent] vet vad ordet minoritet betyder och resten [otydligt], jag säger ungefär [så många].

NN: Jo det har NN2 rätt i. Men det här med minoriteten, för när man säger att vi har rätt att bevara vår minoritet, vi har rätt att bevara vårt språk, men det står fortfarande bara på ett papper. Det är många myndigheter som inte känner till det här, att vi äger den här rätten idag, att vi kan utveckla vår kultur, utveckla vår tradition och vårt språk. Det betyder ingenting för de, fast vi har den här minoritetsstatusen och minoriteten ska bli starkare nu i 2010

MD: säger de.

NN: Säger de ja. Men det vet vi fortfarande inte, för jag tycker att det är väldigt konstigt, för att om de ska söka nånting som har med romer att göra. De säger ju att vi kommer från Indien, så är det fortfarande, är det fortfarande inga romer som har fått lov att åka ner till Indien, för att forska verkligen, kommer vi ifrån detta land eller inte. Vi vet ju fortfarande inte varifrån vi kommer. Men gajé de skickar de ner för att forska om romerna och om vår kultur, om vårt språk och om våra traditioner och allt det här. Men vi romer får inte göra nånting själv.

MD: De är ju le gajé, gadje, som har sakkunniga och vi är inte det. Vi har lärt de allt och de blir pedagoger. Det är vi som är pedagoger. Det är vi och inte de. De har stora tjänster idag.

NN: Jo, det är sant. För några år sedan så var vi på, du var ju med där, ni var där också i Göteborg, när alla de här som kom från olika länder skulle berätta om oss

ADT: Ja ja symposium 2000.

NN: ja skulle berätta om oss. Och där satt vi romer och skulle höra hur andra berättar om oss, i stället för att vi skulle få lov att berätta om oss. Det var bara jag och du som satt där och NN, tror jag.

ADT: Ja, jag tror att det var vi

NN: vi tre som satt där och alla de andra romerna fick inte säga ett ord faktiskt, utan det var de som hade läst i böcker om oss

ADT: Men det är ju också ett sätt att [signal från bandspelare, samtal på romanés medan det ordnas]. Nej för att det är ju väldigt viktigt för att om vi har fått minoritetsstatus så ska ju inte socialen eller andra myndigheter tro att nu har

allting löst sig, för att det som står i minoritetsstatusen, bör ju också gälla men det tycks inte gälla på alla ställen. För att ibland är det ju lättare att säga, ja men det visste jag inte, det har jag inte läst. Det är kanske bara ett sätt att skylla ifrån sig för att kunna säga nej.

NN: Det är ett sätt att de skyller ifrån sig för att kunna säga nej. Det är fullständigt rätt. De har nog sett det här vad vi har för rättigheter, men de bryr sig inte och då är det lätt att säga, ja men jag kände inte till det här, vi ska försöka göra det bättre. Men kommer man dit om en månad, så säger de precis samma sak igen. Så att de försöker att trycka ner oss så långt det går [telefonsignal]. Men de kan försöka hur länge som helst, de kommer aldrig att [kunna] trycka ner oss romer. Vi är en väldigt, väldigt stark grupp. Vi är mycket starkare än någon annan [telefonsignal] minoritetsgrupp.

ADT: Det är sant, har vi överlevt vandringen i två tusen år så lär vi nog överleva

NN: överleva det här också

ADT: ja. Jag kan inte komma på några flera frågor så att

MD: Jo allt de här karusellerna och tivolit och cirkusen som kelderash hade, vad har hänt med allt det?

NN: Ja det skulle jag också vilja veta, för jag skulle vilja ha farfars gamla barnkarusell. Den finns inte. Ingenting finns kvar.

MD: Det här är samhällets fel

NN: Det är samhällets fel, för hade vi

MD: för hade vi fått

NN: för hade vi haft någonstans där vi hade kunnat förvara de här sakerna, så hade de funnits kvar än idag. Man ser ju på det här med hövdingsskäpparna och hövdingshalsbanden som de hade, de kunde vi förvara i våra hem, i våra tält och i våra husvagnar och de finns kvar än idag. Så skulle vi haft någonstans som vi kunnat förvara de här tivolisakerna, då skulle de ha funnits kvar än idag, så att vi kunde ha visat till våra barnbarn.

MD: Har du kvar tesamovarena?

NN: Jaa, det har vi.

MD: Det har vi också hemma.

NN: ja det har vi.

ADT: Men allt som, NN säger rätt, allt som har varit i mindre format, har vi bevarat så att de finns kvar.

MD: Och silverbältena har vi också kvar.

NN: Mm

ADT: Men de stora sakerna som tivolisaker, för att egentligen

NN: Det kunde vi inte haft någonstans, för vi hade ingenstans vi kunde förvara det.

ADT: Nej, men egentligen så var det också en del av vårt kulturarv, för att det var det vi livnärde oss på.

NN: Mm, det var det vi livnärde oss på.

ADT: För att om man åker ner till Cirkus Bernadette eller vad de heter, Cirkus Scott, de har nog säkert kvar gamla karuseller och sånt där som de har sparat

NN: Det har de absolut.

ADT: någonstans

NN: Det har de. Det har de säkert.

ADT: Något cirkusmuseum eller nåt

NN: ja, men det har inte vi

(...)

Sammanfattning av intervju 1

Den intervjuade beskriver hur hennes farföräldrar kom till Sverige från Ryssland i slutet av 1800-talet för att idka handel här. Inledningsvis försörjde de sig på kopparslageri och hästhandel, men efterhand övergick de också till att ha tivolverksamhet. Dessa tivolin köptes in från Italien. Det ryska ursprunget, vistelsen i Finland och alla resor man företog gjorde också att flerspråkighet var vanligt bland romerna i hennes omgivning. Hennes egna föräldrar föddes i Sverige, men de blev inte mantalsskrivna och fick därmed inte heller pass eller ransoneringskort under kriget. Själv är hon inte heller döpt och många visste tidigare inte ens vilken dag de var födda utan tolkade tidpunkten efter naturens och årstidernas skiftningar.

Man bodde i tält och gemenskapen i lägren är något som den intervjuade särskilt betonar och hur alla delade på de sysslor som behövdes utföras. Männerna handlade med hästar, förtennade eller musicerade. En del kvinnor skötte hushållsgöromål i lägret medan andra var ute och spådde. De små barnen togs hand om av mor- eller farmödrar. Ibland var man också statister på filminspelningar, exempelvis i filmen *Singoalla* från 1949. I slutet på dagen delades inkomsterna lika mellan alla.

När det gällde livet i lägret fanns det flera oskrivna regler som alla tog hänsyn och som den intervjuade beskriver. En del gällde renhet och handlade om hur man skulle förhålla sig såväl andra personer som till olika föremål. Vid tvättning av kläder fick dessa inte blandas hur som helst, utan kvinno- och manskläder tvättades separat, så även kökshanddukar. Giftna kvinnor bar alltid den romska sjaletten, *dikhlon*, och tog inte ens av den på natten när de hade gäster. Denna ”ströks” genom att sjaletten fördes fram och tillbaka vid det varma skorstensröret till kaminen, som fanns i tältet. En annan sed innebar att man inte heller fick gå med en tom hink vatten genom lägret, eftersom det kunde bringa otur. Kvinnor fick inte heller kliva över de elkablar som fanns i lägret, för då betraktades dessa som ”orena”. Man var tvungen att lyfta på dessa ibland tunga kablar och gå under dem för att sedan lägga ner dem igen. Det var också viktigt att skilja på huvudändan och fotändan på sängkläderna. Dessa markerades för att inte bli ihopblandade.

Ofta blev de bortkörda från de platser där de slagit läger. Själv har hon aldrig gått i skolan mer än de korta sommarskolor som förekom ibland i lägren. Först 1960 fick den intervjuades familj bostad. Idag firar många romer två jular berättar hon, både den svenska och den ryskortodoxa julen. Hon menar avslutningsvis att det är samhällets ansvar att så många romer idag tvingas ta socialbidrag, eftersom det var ett krav som ställdes när de fick flytta in i lägenheter för att kunna betala hyran. Tidigare var man självförsörjande även om det många gånger inte var så lätt. När det gäller romernas minoritetsstatus anser hon att det fortfarande finns mycket att göra och att många i samhället än idag inte känner till de erkända nationella minoriteterna. Exempelvis menar hon att romer idag i högre grad borde få vara med och forska kring romernas indiska ursprung.

Intervju 2 - 25 juni 2009

Denna intervju är också gjord med en kvinna i 70-årsåldern. Intervjun är gjord på romani.

(...)

ADT:: Din mamma och pappa var de kusiner, eller var de släkt?

NN: Näää!

ADT: De var inte det.

NN: Näää.

ADT: Men de var kelderash?

NN: Ja! Det var dom.

ADT: Båda två.

NN: Mmm

ADT: Mmm

ADT: Så de var från samma stam.

NN: Nää han, han var ... han var en blandning, han var lite lovvari.

ADT: Han var det.

NN: Mmm

ADT: Vad hette hans pappa?

NN: Min farmor hette NN och min farfar hette NN.

ADT: Från vilket land kom dom då?

NN: Dom kom från Polen.

ADT: Från Polen. Så de har aldrig varit i Ryssland innan då, de var direkt från Polen

NN: Det vet jag inte, om min farfar och farmor kom från Polen ... De kom från Ryssland, eller hur?

MD: Ja! Ja, de kom från Ryssland sen till Polen.

NN: ...mm ja de kom från Ryssland och Polen.

ADT: Ryssland och Polen. Men vart var du uppväxt, i vilken stad?

NN: Vad? [här förstår inte NN vad Angelina säger på svenska och Angelina ställer samma fråga en gång till på romani chib]

ADT: Var är du uppväxt? Var är du född någonstans?

NN: JAG?

ADT: Ja!

NN: Jag är född i [landsdel].

ADT: I [landsdel].

NN: I [ortsnamn].

ADT: I [ortsnamn].

NN: mmm

ADT: Det var långt upp.

NN: Ja, det var det

ADT: Ja, det var det. Så du är född i [ortsnamn].

NN: Mmm.

ADT: Blev du döpt i kyrka, eller?

NN: Nja.

ADT: Döpte de dig hemma, eller kom någon ner till lägret och döpte dig.

NN: Näää, nej. Nää, de döpte mig i kyrkan.

ADT: De döpte dig i kyrkan. Så det finns papper att du är döpt där, så det finns papper där du föddes. Är du född i tält, eller?

NN: Jag är född ute i tälten.

ADT: Ute i tält.

NN: Samma dag när jag skulle föddas kom länsmannen och sa att vi skulle flytta.

ADT: Jaaa

NN: Då sa min pappa, att vi kan inte flytta för min fru ska föda. Det spelar ingen roll sa länsmannen. Ni får i alla fall flytta härifrån. Men då var det folk, andra, som var

vanligt folk, som inte var länsman, eller poliser: - Låt zigenarna bo kvar så att kvinnan får föda sitt barn. Då fick vi stanna kvar där.

ADT: Hur många dar då?

NN: Ja, det vet jag inte, men vi fick stanna kvar där i några dar i alla fall. Tills jag föddes.

ADT: Sen var ni tvungna att packa ihop och flytta.

NN: Ja vi var tvungna och packa och flytta vidare.

ADT: Så du är född i tält, men dina syskon, är de också födda ute i tält.

NN: Alla är födda i tält, förutom min äldsta syster.

ADT: Jasså, vart är hon född?

NN: Hon är född i [ortsnamn] i sjukhus

ADT: På sjukhus i [ortsnamn], hur kommer det sig?

NN: Mmm. Jaa ... det vet jag inte, de var väl rädda att föda hemma ... så hon fick föddas på sjukhuset i [ortsnamn].

ADT: ja, ja ofta var det att de födde barnen hemma.

NN: JA, alla är födda hemma, min andra syster är född hemma, liksom min bror.

(...)

ADT: Men när du var liten NN, fick du gå i skolan då?

NN: Nää, det var lite svårt med det, ibland fick vi gå några dagar när det var vinter, när vi var, när vi bodde i en liten by, samhälle. Då fick vi gå några dagar eller en vecka, två så där. Men sen hjälpte min pappa, för han kunde ju läsa.

ADT: Han kunde det.

NN: Han var duktig.

ADT: Men vem hade lärt honom att läsa?

NN: Jaaa, han gick ju i skolorna. Dom bodde ju mycket i .[landskap]

ADT: I [landskap].

NN: De var mycket kända där.

ADT: Då fick de hjälp att gå i skola.

NN: Ja, de fick hjälp att gå i skola.

ADT: Men jag hörde att din farfar, din pappa var duktig att läsa tåg tabellen. Stämmer det?

NN: Ja, han var duktig på *allt sånt där*.

MD: Stämmer det att NN (...)kunde läsa tågtiderna?

NN: Jaa, han kunde sånt, för han var duktigt på allt.

MD: Så det stämmer (...). Så det stämmer då?

NN: Ja

MD: Att han läste tåg tabellerna?

NN: Jaa, han var duktig, han ville läsa, han vill veta allt och sånt där allt.

MD: Men då stämmer det också att han försökte lära farmor att läsa och det gick inte.

NN: Det gick inte. Det var samma sak som vår andra syster, som var lite knäpp, hon kunde ingenting.

MD: Hon kunde ingenting.

(...)

MD: Jag vet! Men, ...

ADT: Men hade han ett visst system, eller några symboler, som han, så att han lärde sig vad A eller E var, eller när han skrev?

NN: Njaa, det vet jag inte, men jag vet att han kunde allting.

ADT: Han kunde allt, men jag vet också att din pappa hade en arbetsbok.

NN: Mmm.

ADT: Vem var det som skrev i den? Var det han eller var det den som han hade varit och jobbat åt?

NN: Nej, där han hade och varit och jobbat. De skrev under där: - Här har NN varit och förtennat, och här har han bott. Där vi bodde på platserna, då skrev man att vi var skötsamma och så där.

ADT: Då kunde ni visa den i nästa stad.

NN: Ja, vi visade den i nästa stad, och alla herrgårdar, han jobbade inte bara på småställen. Det var stora gods och herrgårdar som han jobbade, på stora mejerier.

ADT: Vad gjorde ni då, förtennade ni?

NN: Han förtennade.

MD: Men NN, när ni reste,

NN: mmm

MD: kom ni tillbaka till plats efter plats?

NN: Ja!

MD: Vart reste ni?

NN: Ja, vi reste runt.

MD: Men vart runt? Reste ni runt Stockholm, reste ni norr ut eller söder eller nere i Skåne eller på Norrbotten?

NN: Nej, vi var överallt. Nej vi reste ju runt, vi reste i Norrland och ner till Skåne och för det mesta var vi i [landskap].

MD: I [landskap]?

NN: Mmm.

MD: Så ni kom år efter år, tillbaka till samma plats?

NN: Ja, tillbaka, han kom tillbaka varje år för att förtenna på herrgårdarna.

MD: Ja, ja.

ADT: Ja, ja, så då hade ni jobb där liksom, år efter år.

NN: Ja, ja det hade han.

MD: Jag har sett på gamla fotografier på farfar och på farmor. Stämmer det att deras husvagn, kan du inte berätta om deras husvagn?

NN: Oj Micke, vad ska jag berätta om den?

MD: Berätta *allt*, jag vill veta *allt*.

ADT: Vart hade de köpt den? Vart beställde de den?

MD: Inredningen?

NN: Den var beställd i [ortsnamn].

MD: I [ortsnamn]?

NN: Ja, i [landskap].

MD: Ja.

NN: Där har de gjort den i en stor fabrik, eller vad det var.

MD: Vem gjorde där mera husvagnar?

NN: Va!

MD: Vilka gjorde mera husvagnar?

NN: DÄR !

MD: Ja!

NN: Jag tror att det var några av mina morbröder, det... och sen vet jag inte om det var andra zigenare, men jag vet att mina morbröder hade gjort det där. Men *vi gjorde det först!*

MD: Ja, jag vet det.

ADT: Utav vilket material?

NN: Det var lite av plajor (plywood?) och lite av träd. Den var ju liksom vinterbonad.

ADT: Trävagnar.

NN: Det var ju med tre rum, det var ju kök, en stor sal och sen var det sovrum.
MD: Vad var det mera för inredning? Var den vacker eran husvagn?
NN: Ja, det var den! Den var fin, den var fint möblerat. (otydligt) Ja, det var fint.
ADT: (otydligt) var det lösa möbler? Eller var det möbler som satt fast?
NN: Nej, det fanns inget som satt fast.
ADT: Hade ni spis?
NN: I husvagnen hade vi en *riktig* spis.
MD: Vad var det för märke?
NN: Ja, det kommer jag inte ihåg, men jag vet att det var en riktig spis som man elda i.
MD: Var det AGA?
NN: Ja. Det kanske var det på den tiden, det vet jag inte och sen i sovrummet fanns det en kamin, en liten järnkamin.
MD: Ja
NN: Och i köket hade vi en riktig spis med ugn.
MD: Med ugn.
NN: Ja, jag kommer ihåg som idag, att spisen var gul.
ADT: Den var gul?
MD: Spisen?
NN: Mmm.
MD: Då var det AGA.
ADT: Mmm, så där majonäsfärgad, eller hur?
NN: Mmm (otydligt).
MD: Fanns det diskbänk?
NN: Ja!
MD: I vilket material?
NN: Rostfritt.
ADT: Hade ni beställt den så?
NN: Ja!
MD: Vem beställde den, var det farfar eller farmor?
NN: Vilken då?
ADT: Husvagnen.
MD: Inredningen till husvagnen.
NN: Ja, det var bara pappa.
MD: Var det bara han som bestämde?
NN: Ja! Sen var det ju bara en sort, en stor husvagn.
MD: Stämmer det också, jag har forskat [i frågan]. Hon hade, att farmor hade skjutdörrar i husvagnen.
NN: Mmm.
MD: Av glas.
NN: Mm.
MD: Kan du berätta?
ADT: Var det av glas hela vägen, eller var det som fönster i det-
NN: Nej, det var som två dörrar som kom ihop.
ADT: Ja.
NN: Och halva dörren, så här var i glas. [Här visar hon med händer och tecknar i luften hur det såg ut och hur man stängde och öppnade dörrarna.]
ADT: Hur många meter var vagnen då?
NN: Ja, den var nog sju meter.
ADT: Så den var sju meter lång.

NN: Mmm.

ADT: Vem var det som drog vagnen då?

NN: Ja, det fick lastbilar göra.

ADT: Lastbilar, hade ni chaufförer?

NN: Ja, vi fick ju hyra.

ADT: Ni fick hyra chaufförer.

NN: Mmm, med lastbil. Det fanns inga bilar då.

ADT: Nä, men brukade ni skicka den på järnvägen?

NN: Ja, det också, då fick vi lasta den på kajen ... och då, dit vi skulle.

ADT: Ja, ja men eller så hyrde ni folk som ni betalade som de fick dra husvagnen

NN: Ja! Men om vi skulle åka långt, som till exempel vi åkte från Skåne ibland och vi skulle åka och hälsa på mammas släktingar. Då fick vi ju ta tåget. Då fick vi ha vagnen på gods, godsvagnar.

ADT: Mmm ja, på gods, godsvagnar, men kommer du ihåg kriget? Är du född före kriget? När är du född?

NN: - 34.

ADT: - 34 [årtalet 1934], men då var du kanske stor när det var krig?

NN: Ja, det var jag. Jaa, jag var nog tio år när det tog slut.

ADT: Ja, ja, men då måste du ha varit fem, sex år när kriget började.

NN: Ja, vi bodde då i [ortsnamn], i ett litet samhälle, utanför [ortsnamn]. Det var nere i [landskap].

ADT: Ja, i [landskap], [ortsnamn].

NN: Och då bodde vi, vi hade vårt tält bredvid en villa, det var snälla människor. Så kom det spårljus

ADT: Ja.

NN: Som de släppte ner och sen kom det som larm, som man skulle gå och gömma sig i ett skyddsrum.

ADT: Flygalarm.

NN: Flygalarm, ja. Då kom han som ägde villan där och kom och sa: – Kom nu, NN och ta med dig familjen så går vi ner till källaren.

ADT: Skyddsrummet.

NN: Ja till skyddsrummet för att gömma oss, ja, det kommer jag ihåg. Då var jag inte gammal.

ADT: Ja. Men då var de snälla, för de kom och sa i alla fall att ni skulle komma ner och skydda er.

NN: Ja! Ja de var snälla.

ADT: Bodde ni länge där?

NN: Ja, där bodde vi ett bra tag ... i det samhälle, det var ett litet samhälle, det var inte stort.

ADT: Nä, nä.

NN: Där fick vi ha vårt tält i alla fall, lite längre än på andra ställen.

ADT: Jag vet också att ni spelade musik allihopa. Vad spelade ni för instrument?

NN: Dragspel, trummor.

ADT: Vem spelade trummor utav er?

NN: Det var vår syster NN.

ADT: Vad spelade du för nåt?

NN: Dragspel.

ADT: Och din andra syster?

NN: Hon spelade också dragspel och våran far spelade fiol.

ADT: Då hade ni en egen orkester?

NN: Ja, det hade vi.

ADT: Var ni med i Musikerförbundet?

NN: Ja, det var vi.

ADT: Hur tidigt gick ni in i Musikerförbundet?

NN: Det var våran svåger som ordnade det, för han var skicklig.

ADT: Han var skicklig.

NN: Mmm skicklig.

ADT: Men har var också musiker.

NN: Ja, han var musiker, han var tusenkonstnär.

ADT: Så han spelade med er?

NN: Mmm.

ADT: Men vilken årtal kunde det vara, nån gång på 50- talet?

NN: Ja, det var nog på slutet av 40-talet.

ADT: Då var ni redan med i Musikerförbundet.

NN: Ja.

ADT: Varför gick ni med i Musikerförbundet då?

NN: Ja, varför gjorde vi det?

ADT: För att få spelningar ...

NN: Ja, att få spela, då fick vi samtal från såna som hade ...

ADT: Folkets park.

NN: Ja, Folkets Park och Folkets Hus.

ADT: Då reste ni runt och spelade.

NN: Ja! De ringde till oss och sa att: - Vi skulle ha musik.

MD: Då var ni självförsörjande.

NN: *Ja! Det var vi!*

MD: Ni var inte av behov att fattigvården.

NN: Nej! Det var vi inte. Vi visste inte vad det var!

MD: Så ni levde bra.

NN: Ja! Det gjorde vi faktiskt.

MD: Ni hade mat på bordet i alla fall.

NN: Ja, det hade vi. Det fanns ingen nöd på mat.

ADT: Hur gjorde ni under kriget, fick ni ransoneringskort?

NN: Ja, det fick vi.

ADT: Var ni mantalsskrivna?

NN: Ja, vi var mantalsskrivna i [ortsnamn].

ADT: I [ortsnamn].

NN: Ja, i [landskap].

ADT: Ja, ja var det därför ni höll er i [landskap], för det var bra där. Så ni blev mantalsskrivna där.

MD: Fick ni rösta då?

NN: Nej!

MD: Men om ni var mantalsskriva där, hur kommer det dig att ni inte fick rösta dina föräldrar.

NN: Det vet jag inte. De ansåg inte oss som såna ... som kunde göra det. Vi fick i alla fall ransoneringskort i alla fall, det var ju ...

ADT: Ja det var ju nått. Fick du gå i skola då?

NN: Nej! Det fick vi inte!

ADT: Men när fick ni lägenhet?

NN: Det var på 50-talet.

ADT: Ja, vart fick ni lägenhet?

NN: I [ortsnamn].

ADT: I [ortsnamn], **då måste det ha varit på slutet av 50-talet.**

NN: Hmm ... det var nog mitten av 50-talet

ADT: - 55?

(...)

ADT: Men du fick rätt att komma till sjukhus.

NN: *Ja!*

ADT: Ja, men då bodde ni ute.

NN: Ja! Då bodde vi ute.

ADT: I tält eller husvagn?

NN: Nej, det var en sån där liten campingplats.

MD: Men hur var det att bo i Sverige? ... När ni reste? ... Hade din pappa också tivoliverksamhet?

NN: Nä.

MD: Ni hade bara musik.

ADT: Och förtenning.

NN: Mmm.

MD: Kan du berätta till mig lite, eller till oss, din pappa, om dragspelarna?

NN: Mmm.

MD: Han beställde dragspel.

NN: Mmm.

MD: Vem beställde han dragspel till?

NN: Till min syster.

MD: Till vilken syster?

NN: Till NN.

MD: Vad var det för dragspel?

NN: Hmm ... jag kommer inte ihåg vad den heter, Exement eller ...

MD: Det var ett stort dragspel?

NN: Ja! Ja det var femradigt.

MD: Femradigt.

ADT: Var det på knapp eller piano?

NN: Den var på knapp.

ADT: Det var knapp.

MD: Var hennes namn på det?

NN: Ja! Det vad det.

MD: Hade NN egna trummor?

NN: Ja!

MD: Egna trumset.

NN: Mmm.

MD: Och eran bror?

NN: Ja.

MD: Vad gjorde han?

NN: Han hade trumpet, saxofon.

MD: Saxofon.

NN: Mmm. Han slog också trummor.

MD: Det gjorde han. Vad gjorde farmor då, när ni spelade?

NN: Hon spådde.

ADT: Ja, men då jobbade hela familjen!

NN: Ja.

ADT: Då var det ingen som satt eller sov om dagarna.

NN: Nää, *nej!* Vi var i farten allihop.

ADT: Då vaknade alla tidigt om morgnarna och jobbade allihopa.

NN: Ja! Vi spelade på kvällarna, och sedan kom folk in.

ADT: Hur gammal var du när du började lära dig spela dragspel?

NN: Oj! Angela jag var väl nio, tio år.

ADT: När fick du komma upp på scen då?

NN: Ja, det var väl precis när jag började spela, då fick jag komma upp på scen.

ADT: Så fort du lärde dig att spela. Då fick du komma upp på scen.

NN: Jag var inte gammal när jag började spela ute.

MD: Jag hörde lite rykten om dig, NN, om det är sant eller falskt [vet jag inte], att du lärde dig bakom tältet.

NN: Ja! Jag fick ta dragspelet ut och gå ut bakom, jag ville inte störa dem.

ADT: Ja, ja.

MD: Så det stämmer.

NN: Så det (otydligt) var så att när man inte kunde, så blev det att de sa tyst.

ADT: Ja, ja det låter...

NN: Ja. Det låter, då fick jag ta dragspelet och gå ut bakom tältet.

MD: Och gå ut bakom tältet. Så ni hade ett tält till husvagnen på sidan om.

NN: *Ja!*

MD: Varför då?

NN: Jo, för det tältet hade man byggt upp så att man kunde sitta där, och mamma lagade mat också. Vi satt där... det var som ett kök typ, typ så där [Hon pekar mot sitt kök.].

MD: Hade din pappa hästar?

NN: Ja.

MD: Han hämtade dem också från arabländerna?

NN: Ja.

MD: Vilka hästar hade ni? Hade ni dom där prickiga hästarna?

NN: Nää.

MD: Som familjen X och Y hämtade.

NN: Nää, det tror jag inte, dom var inte pricka, det var ..

ADT: arbetshästar.

NN: Det var hela bruna, eller hur dom var, bruna och ..

ADT: Vad hade ni hästarna till?

NN: Vi åkte på dom!

ADT: Ni åkte på dom.

NN: Ja, när vi reste.

ADT: Då körde ni häst och vagn.

NN: [Det] gjorde vi.

ADT: Ja, så ni hade ingen bil, så det var häst och vagn.

NN: Nää, det var häst och vagn.

ADT: Hade ni många hästar?

NN: Ja, man hade ju en i taget, så där.

ADT: Men, vem skötte hästarna?

NN: Det gjorde min far.

ADT: Din far. Så det var en syssla som männen skulle sköta och kvinnorna skötte vagnen och maten och barnen.

NN: Ja!

(...)

ADT: NN, kan du inte berätta för mig, hade ni speciella regler i lägret (otydligt) eller så här att man inte fick gå med en tom hink eller och såna där saker?

NN: Ja!

ADT: Kan du inte berätta såna där gamla regler?

NN: Man fick inte gå ut om hinken var tom och gick runt i tälten eller gick förbi tälten för att hämta vatten. Det fick man inte göra, det var förbjudet. För det betyder att det var otur, och sånt där. Eller om det var liksom [el]sladdar på marken, så fick inte en kvinna gå över där, för då blev de orena... Så vad fanns det för mer? Och när en kvinna födde ett barn, så fick hon hålla sig gömd i sex veckor, hon fick inte gå ut, hon fick inte gå hos andra, och fick inte mat av andra i hushållet. Så hon fick en egen tallrik, ett eget fat, en kopp, ett glas och kniv och gaffel. På det fick hon äta hela tiden.

ADT: Var det bara för att hon inte skulle göra någon annan oren?

NN: Ja! För de var ju orena, då kvinnorna.

ADT: Men hur gjorde ni då när ni gick och tvättade?

MD: Kan du berätta historien, om tvätten, när du och NN gick och tvättade, berätta ...

NN: Jaha! Tvättenheten (otydligt)[tvättinrättningen]

MD: Ja, berätta den historien!

NN: Vi kom från, det var i [ortsnamn]. Vi hade parkerat vår vagn där på en plats. Precis rätt över vägen där var det en tvättinrättning. Vi gick in och tittade jag och hon och vi sa: – Oj vilka stora maskiner och, vad heter det manglar och sånt. Här går vi in och tvättar, så slipper vi gå ut och tvätta i baljorna. Och vi tog *alla* kläder, dukar och allt som gick att tvätta... Och sen kom min pappa och mamma hem, de hade varit och levererat mjölkmaskinerna på en bondgård. Och vi hade packat allt, kläderna, handdukarna och dukarna i en låda så fint. Och pappa frågade – Vad är det här? Vad har ni gjort? – Ja, vi har varit på en tvättinrättning och tvättat [svarade vi]. – Har ni tvättat dom där i tvättmaskinerna? Och vi svarar: – Ja! Titta vad fina dom är. – Dom får ni inte använda. Dom ska vi kasta [, sa pappa].

ADT: Så kastade ni alla kläder, handdukar och dukar.

NN: Ja! Allt, inte kläderna, våra kjolar och sånt där, men handdukarna och dukarna allt sånt där fick vi kasta.

ADT: Det fick ni kasta. Han tyckte att det var orent.

NN: Ja! Det *var* orent. Han ville inte vi skulle tvätta våra handdukar som man torkar sig med i tvättmaskinerna, där kvinnor hade tvättat sina kläder. Det är ju riktigt på ett sätt

ADT: Ja, men när ni var ute och reste och spelade. Då åkte ni tåg till alla ställen som ni skulle spela på.

NN: Ja !!...Det fick vi göra.

ADT: Men stämmer det att jag har hört att din pappa hade telefon i husvagnen?

NN: Vi har de *första utav alla* zigenarna som hade telefon

ADT: Men hur kopplade ni in den telefonen då?

NN: Oj! Det var här någonstans i våra några mil härifrån. Jag kommer inte ihåg vad den hette. Min pappa gick till Televerket och sa att de måste koppla en telefon att vi var behov av en telefon inom sitt yrke. Han var ju kopparslagare. Och det tog inte många dagar innan de kom och kopplade in telefonen.

ADT: Var ni bredvid en telefonstolpe då?

NN: Ja, det fanns telefonstolpe överallt men ibland var det jättelångt då fick elektrikerna komma då och klättra med såna där krokiga fötter på och ...

ADT: Ja, ja och de fick de klättra upp för stolpen och sätta i ledningarna. Och så var de tvungna att sätta ledning varje gång ni kom någonstans.

NN: Ja, varje gång så klart!

ADT: Hade ni eget telefonnummer då?

NN: Ja, men vi fick ju olika nummer dit vi kom!

ADT: Jasså, det fick ni.

NN: Vi kunde inte samma nummer, det gick inte.

ADT: Hur hittade folk er om ni hade olika nummer varje gång?

NN: Ja, men pappa hade folk att ringa till så han hade deras nummer att ringa till.

ADT: Men då kan man säga att han drev ett eget riktigt företag, som man kallar det idag. Han hade både telefon och kunder, telefonnummer.

NN: Ja, det hade han!

ADT: Så han hade en egen adressbok?

NN: Det måste ju han ha haft! Som han skrev alla nummer i.

ADT: Men då var han väldigt duktig och väldigt klok.

NN: Ja! Det var han. Han var intelligent

ADT: Han var intelligent. Kunde han många språk?

NN: Nej det kunde han inte. Han kunde vårt språk och svenska.

ADT: Talade han bra svenska?

NN: Ja!

ADT: Men din farmor Vart kom hon ifrån?

NN: Hans mamma?

ADT: Ja!

NN: Hon kom från Polen.

ADT: Ja.

MD: Men visste du NN, att din pappas släkt, pratade polska, när de var små...Har han aldrig berättat det här för er?

NN: Nä.

MD: Han var flerspråkig din pappa.

ADT: För förr i tiden berättade man inte allt.

MD: För det var en tid, när de var rädda, att det skulle komma ut ...För man kunde bli utskickad igen.

NN: Ja, ja, det är mer vad jag vet! De har de aldrig berättat.

ADT: Men under kriget, hur gjorde ni då, för jag kommer ihåg att din mamma berättade för mig länge sen att ni hade en bil, som man var tvungen att köra med gengas.

NN: Ja, det hade vi!

ADT: Hur fick ni tag på bensin då?

NN: Det fanns i affärerna.

ADT: Men under kriget, då fanns det inte mycket bensin.

NN: Nej, det fanns lite, det fanns beslag på det också. Och den där gasen, den gasen...

ADT: Gengas.

NN: Gengasen, ja. Det var en stor trumma, som man satt på bilen där bak, det kom jag ihåg.

ADT: Din mamma berättade också att militären tog också sen bilen, för att de behövde den.

NN: ... mm

ADT: Att de kom och tog eran bil ifrån er, militären eller myndighet ... jag kommer inte ihåg.

NN: Mm jag kommer ihåg bara bilarna vi hade med gengas.

MD: Men kan du berätta, jag har också hört det här, att du och dina syskon och eran svåger att ni åkte på en spelning och kom inte hem den kvällen. Kan du berätta den historien?

NN: Oj,oj.

MD: Det var vinter och det var snö enda upp till husvagnsdörren.

NN: Ja, då bodde vi i [ortsnamn].

MD: Vart ligger [ortsnamn]?

NN: Ja ... det ...det ligger inte långt ifrån [ortsnamn], där bodde vi och reste och vi skulle och spela i, vad heter det, någonstans i [landskap].

ADT: Men då hade de ringt efter er.

NN: Ja, det gjorde de. Det var redan beställt. Du vet, han hade redan, vi var med i Musikerförbundet!

ADT: Ja, ja.

NN: Och de ringde från alla ställen och bokade oss ... så hade vi en spelning då, en lördag. Så vi åkte hemifrån tidigt. För det var långt att åka, och vi åkte med tåget och när vi kom fram... så, så skulle vi börja att spela och när vi kom dit till Folkets Hus, så hade de en orkester till. För de ville höra oss först, om vi skulle duga att spela hela kvällen. Och då fick vi prova att spela en bit, då tyckte de om oss och de körde iväg den andra orkestern.

ADT: Oj.

NN: Så var vi där och spelade. Och under tiden vi spelade, under pausen fick vi i ett telefonsamtal från andra folk [som ville att]vi skulle spela.

ADT: Ja, ja då hade ryktet gått redan, att ni var bra!

NN: Ja! Vi gjorde det redan, så skulle vi åka. Så var det redan slut, det slutade klockan tolv och det började snöa. Oj! Det var snöstorm, så var vi tvungna att bära alla instrumenten. Det fanns inga bilar, ingenting. På tågstationen gick inte tåget. Och då hade vi inte telefon i [hus]vagnen. Och de väntade på att vi skulle komma hem, men de förstod vad det var, för det gick inga tåg. Vi satt på stationen hela natten jag och mina två systrar och hans svåger. Och vi fick vänta tills dagen efter, innan tåget kunde gå. Kom vi hem dagen efter då, på söndag. Då var pappa så rädd. Han sov inte en blund, han satt vaken tills vi kom och väntade på oss.

ADT: Ja, det var inte alltid lätt!

NN: *Nej!* Det var det inte.

ADT: Hur mycket kunde man få för en sån där spelning?

NN: Det var väl lite olika. Bara musiken var ju bara en viss summa som de betalade.

ADT: Hur mycket var det då?

NN: Jag kommer inte ihåg, men det var inte så mycket. Men däremot fick man fick man mer för uppträdande.

ADT: Ja, ja så ni uppträdde också.

NN: Ja.

ADT: Sjöng ni och dansade då?

NN: Nää, det var min svåger och min syster som dansade.

ADT: Ja, ja vad dansade ni? Var det jitterbug?

NN: ja, jitterbug

(...)

NN: Ja, de dansade jitterbug.

ADT: Jitterbug

NN: Och sen gjorde han några andra konster, han var ju tusenkonstnär.

ADT: Ja! Han var ju det, tusenkonstnär. Ja, det kan jag tänka mig. Då fick han många applåder.

NN: Oj ja! Publiken älskade honom. Även vi blev chockade.

ADT: Jag kan nog föreställa mig det.

NN: Det var roligt! I allt elände så hade vi roligt också.

ADT: Ja, ja.

NN: Men den gången *var* det hemskt! När vi inte kunde komma hem. Och kallt var det inne i stationen. Den där lilla järnvägsstationen.

ADT: Ja.

NN: Och vår svåger skulle ordna en bädd till oss, för han tyckte synd om mig eftersom jag var minst. Jag var inte gammal. Och han vill inte att vi skulle ligga på dom där bänkarna. Och vi hade inte mycket med oss heller, kläder och sånt där. Vi var ju inte beredda på att det skulle bli så. Vi var ju beredda på att vi skulle vara hemma vid ett, två på natten.

ADT: Vad hade ni för kläder på er när ni spelade?

NN: Våra zigenarkläder.

ADT: Ni hade zigenarkläder.

NN: Ja det hade vi.

ADT: Ja, i snön måste det ha varit ännu kallare. De blev ju blöta enda upp till knäna, så ni klädde er fina när ni skulle spela.

NN: Ja, då var vi tvungna att vara fina. Vi kunde inte gå ut hur som helst, inte.

ADT: Nä, nä då hade ni lite mer artistkläder då, eller jobbkläder när ni spelade.

NN: Ja! Min mamma kunde ju sy, hon var ju duktig att sy, Angelina, hon var duktig.

ADT: Hade ni symaskin?

NN: Nää, hennes händer var [som en] symaskin.

ADT: Ja!! Jag har hört det.

NN: Det var ingen som trodde att hon kunde sy för hand så bra. För hon var duktig på det, min mor hon.

ADT: Men hade ni alla egna instrument, och ni var med i musikförbundet. Ni fick folk att ringa att ni skulle komma och spelade. Så ni måste ju ha haft det ganska så bra emellan åt?

NN: Ja, det var det.

MD: Hade ni många svåra tider då?

NN: Ja, det var det väl också ibland.

MD: Men när kom dom där svåra tiderna? Vilken år? Vi säger väl från 1910 till 50-talet var det väl bra i Sverige?

NN: Jo visst var det.

MD: Men när kom alla svårigheter? Alla problem... åt kelderash?

NN: Ja, det var väl då ... jag tycker att der har varit lite jobbigt hela tiden...

ADT: Mmm.

NN: Har det varit problem och så där.

ADT: Men vilket har varit jobbigast, NN, att ni flyttade in i hus och slutade spela och sånt här?

NN: Ja! Det var tråkigt.

ADT: Det var tråkigt.

NN: Ja det var det.

ADT: Ni var glada att ni fick hus men ni förlorade något annat.

NN: Ja det gjorde vi... det var jobbigt ... man var ju van att under sommaren (otydligt).

MD: Men ni var inte glada åt ...ni var glada att ni fick hus, men ni var inte glada att åt socialvården.

NN: Nä *det ville* vi inte.

MD: Det vill ni inte, och det var bra sagt och sen?

NN: Vi ville inte ha socialvård, vi visste inte vad det var för nått. Så när vi flyttade in lägenhet. Då sa vi: - Hur ska klara att betala hyran? Det går ju inte, vi har ju inga pengar till det, eftersom vi hade inga fasta inkomster. Det var ju bara lite lösa inkomster och det levde vi bra på när vi bodde ute. För vi hade ju ingen hyra, ingen lysräkning, ingenting. Så man klarade sig bra på det man tjänade på musiken och det som vi höll på med. Men då sa ju *de* själv då att de skulle hjälpa till med att gå till socialen. Och vi tyckte att det var *hemskt* när de sa social – usch. Men de sa att de är tvunget (otydligt) att få socialhjälp för att bo i lägenheten.

MD: Ja ni kunde ju arbeta.

NN: Ja!

MD: Ni var ju självförsörjande.

NN: Ja!

MD: Men

NN: men sen var ju tagna när vi fick lägenheterna, då kunde man inte ju använda eller göra samma saker som när vi reste omkring. Så vi kvinnor gick och spådde och det gör vi än idag

MD: Men kan du ... du sa en gång till mig på X-gatan så fanns det en affär som socialen skickade er till?

NN: Ja!

MD: Kan du berätta lite om den?

NN: Mmm ..vi fick rekvisition och vi (otydligt) och vi, den hette X-varuhset.

MD: Vart ligger den?

NN: På X-gatan långt uppåt.

MD: Ja

NN: och ....så fick man från socialen rekvisition för att handla *kläder, sängar*.

MD: Hur kände ni er när ni hämtade det.

NN: Det var *hemskt*.

MD: Det var hemskt.

NN: Ja det var det!

MD: Ni var inte vana [vid sådant].

NN: Nää!! ..sängkläder fick man och barnsängar och allting sånt där på rekvisition. Det var ju också obehagligt också.

ADT: Ja, det kändes väl skamligt ni var väl inte vana att ta emot sånt.

NN: Ja, det var skamligt. Vi var inte vana.

ADT: (otydligt)

NN: Så jag vet att min man aldrig följde med när jag skulle dit. Han tyckte att det var en stor skandal.

MD: Han gjorde det! Träffade ni många zigenare där?

NN: Ja!

MD: Hela eran släkt?

NN: Ja!

MD: Vad sa de då?

NN: Det var inte bara zigenare som fick!

MD: Nä, nä. Men vad sa eran släkt när ni fick?

NN: de tyckte att det var också obehagligt

MD: De tyckte det.

NN: Ja! Det var ingen som tyckte om social. För det första så visste vi inte vad social vad för nåt...när vi bodde ute och reste omkring. Det visste vi inte.

MD: Vad hände med din mammas husvagn och pappas? Vart är den idag?

NN: Jaaa.

MD: Idag är vi 2009 och snart är det jul om två, tre veckor. Vi går över till 2010. Var är deras husvagn idag?

NN: Ja. Var är den?

MD: Vad hände med den?

NN: Jag vet inte, Micke.

(...)

ADT: Men när ni var ute och reste, var ni många familjer eller var ni bara en familj som var ute och reste.

NN: Det varierade, ibland var vi många.

ADT: Hur många kunde ni vara då?

NN: Oj, sex, sju stycken familjer... ibland var det hela mammas släkt ... och vi reste, ibland var vi själva, vår familj. Ibland var vi både med mammas och pappas familj med.

ADT: Ja, det varierade.

NN: Och sen var vi ihop med morfar och hans söner. Det var en stor familj. De var ju sex, sju bröder. Då var vi alla tillsammans. Och sen kom morfars döttrar och deras familjer och hans söner, vi var ihop. Då var vi många.

ADT: Men om man tänker efter så var ni ganska många familjer.

NN: Ja, det var vi.

ADT: Men på den tiden, när ni var ute och reste och bodde här i Sverige på början av 1990-talet. Träffade ni då finska romer nån gång?

NN: Nej! Det gjorde vi inte.

ADT: Ni träffade mer resande än vad ni träffade finska romer?

NN: Ja!... för det var vanliga resande. De träffade vi många.

ADT: Ja

NN: men inte finska.

ADT: Inte finska.

NN: Nä, det fanns väl inte några här i Sverige då, tror jag.

ADT: När röstade du första gången?

NN: Oj.

ADT: Har du röstat någonsin i ditt liv?

NN: ja!... det gjorde vi i [ortsnamn].

ADT: Ja det var väl nån gång på 60-talet.

MD: Gjorde ni det varje [gång]?

ADT: Röstade ni var fjärde år?

NN: Ja ...då när det var en sån där röstning.

ADT: Då gick ni och röstade.

NN: Då var vi nere och rösta i skolan.

ADT: Var ni med på den här Första majdemonstrationen som Katarina Taikon, som de här gjorde?

NN: Nej, jag var inte med, min mamma var med.

MD: Jag var med.

NN: Ja, du var med.

MD: Och dina farbröder var med och dina fastrar eller mostrar, vad det nu blir.

NN: Ja.

MD: Dina kusiner var med.

NN: Det var många. Vi var inte med.

ADT: Gick du nån gång med på de här zigenarskolorna som var här?

NN: Inte vi!... det var många som gick. Men vi gick aldrig.

MD: Kan du läsa, NN?

NN: Ja, jag tror det.

MD: Jaja.

NN: Det kan jag.

MD: Kan du skriva?

NN: Ja...men det är väl lite dåligt för jag kan skriva med höger hand och men jag är vänsterhänt.

MD: Ja, ja.

NN: Men läsa *det kan* jag.

MD: NN kunde väl läsa.

NN: Ja! Hon kunde också läsa och din pappa.

MD: Jag vet det.

NN: Ja!, tack vare att vi hade en klok far.

MD: Hjälpte han er, när ni skulle läsa och skriva?

NN: Ja! Vi fick ju gå i skolan ibland på vintern när vi bodde någonstans.

MD: Jag har sett ett reportage om min pappa...där min farmor gick för att köpa honom en keps eller mössa och en pipa. För han skulle röka. För han rökte både cigaretter och pipa och sa var det zigenarskola i läget.

NN: Mmm....ja, det hade vi. Vi hade en lärare som hette NN.

MD: Ja! Vem var han?

NN: Han var finsk.

MD: Han var finsk.

NN: Ja. Han kom till i tälten i lägret och, så vi gick där för att lära oss att läsa och skriva.

MD: Visste du att din farfar kunde finska, NN och din farmor kunde finska, NN.

NN: Vilken [av dem]? Farfar eller morfar?

MD: Morfar blir det väl?! NN?

ADT: Mors far så blir det.

MD: Din morfar och mormor.

ADT: Dina morföräldrar från dins mors sida.

NN: Kunde han finska?

MD: De kunde finska eftersom de bodde i Finland i tre, fyra år.

NN: Mmm. Jag har en moster som är född Finland.

ADT: Ja de blev utvisade från Finland. Du har en moster som är född i Finland.

MD: Vem då?

NN: NN.

MD: Men då stämmer det.

ADT: För de blev utvisade från Sverige och de blev skickade över till Finland.

Och så blev de kvar i tre, fyra år. På den tiden lärde de sig finska medan de var där. Så de kunde finska allihopa när de kom tillbaka till Sverige.

NN: Ja, det är mer än vad vi vet... men jag vet att hon var född i Finland.

MD: Men då stämmer det...och de var flerspråkiga.

NN: Ja, det kunde de.

MD: De kunde jättemånga språk.

NN: Ja, de kunde ju *ryska*.

MD: Ryska, men visste du... din morfar hade eget tivoli?

NN: Mmm.

MD: Och hans bröder också.

NN: Hans bror NN.

MD: Ja, NN. Vart gick de och köpte tivolin då, och sina karuseller?

NN: Jag tror att de köpte dem i Tyskland.

MD: Ja! Och uppe i Italien.

NN: Mmm.

MD: För de kunde också italienska...för de var tvungna att behärska språken i varje land. För att göra handel.

NN: Kunde de italienska?

MD och ADT: Ja!

ADT: Men tänk dig vilken lång tid de måste ha tagit att åka härifrån enda till dit på tiden.

NN: Ja!

ADT: Det är inte som idag, du kan åka på några timmar utan till och med tåget tog evigheter att åka, om du skulle åka någonstans.

NN: Ja.

ADT: Då om tog de båten så tog väl det också hundra år att komma fram med båten.

NN: Och sen frakta den över sen till Sverige.

ADT: Mmm.

NN: Det var tufft!

ADT: Men det var tufft gjort att hämta upp hela tivolin.

NN: Mmm.

ADT: Och det var också egna företag.

NN: Ja! ... det var också stora tivolin de hade också.

ADT: Det var stora tivolin, hade de några namn?

NN: Hmm.

ADT: Hade de några namn på sina tivolin?

NN: Ja, det vet jag inte.

MD: Var det vackra karuseller?

NN: Ja.

ADT: Men på dem fick väl inte barnen åka på?

NN: Nej, inte våra barn...vi fick inte åka på dem ... de vågade inte heller åka.

MD: Men du visste väl inte att din pappa kunde polska.

NN: Nää ... det visste jag inte.

ADT: Men din mamma kunde ju tyska.

NN: Ja! Hon var ju specialist.

ADT: Hur gammal var du när lärde dig att spå, NN?

NN: Angela, jag var väl nio, tio år.

ADT: Nio, tio år.

NN: Mmm, då spådde jag i smyg, så att ingen skulle se.

ADT: Ja, ja.

NN: Bakom husvagnen.

MD: Vad gjorde du med pengarna?

NN: Jag gav dom till min far.

ADT: Ja, alla fick hjälpa till för att klara sig och överleva.

MD: Var det svårare på vintern än på sommaren?

NN: Ja det var det, och på den tiden var det [verkligen] vinter. Det var snö, metervis och kallt

ADT: Ja men när ni kom på ett ställe NN, och det var vinter, vad var det första ni fick göra då?... behövde ni skotta snö för att kunna ställa upp husvagnen och tälten?

NN: Jaaa.. tälten Först var man tvungen att skotta snö så att man kunde resa upp tältet ..så att det inte skulle bli blött.

ADT: Ja, vad la ni sen då? Vad la ni på marken?

NN: Hö.

ADT: Hö, byggde ni också trägolv?

NN: Ibland ...fanns det trägolv, för det mesta var vi utan trägolv. Så kunde man lägga halm som en matta.

MD: Hade ni också oljekamin i tälten?

NN: Ja!

MD: Och ett rör?

NN: Ja.

MD: Vad gjorde ni kvinnorna med det?

NN: Med röret?

MD: Ja! Vi säger nu att huvudduken de använde, sjalen

ADT: Ja.

MD: Stämmer det när de tvättade sina huvuddukarna och tvättade röret så att det skulle vara rent?

ADT: Ja.

MD: De gjorde så här med strykJärnet. Stämmer det?

NN: Ja, det gjorde de.

ADT: Du hade nästan glömt bort det, va?

NN: Ja, jag kom på det nu. Vi la dem så här och så gjorde vi så här fram och tillbaka. Så fick vi göra [dvs. sträckte tyget och höll det mot det varma röret och förde tyget fram och tillbaka mot det tills tyget blev torrt och slätt].

MD: Ja!

NN: Så att det skulle torka.

ADT: Men ni hade alltid på er sjalen?

NN: Oh ja!! Den fick man inte gå utan.

ADT: Nä om ni fick främmande då som kom och sov över hos er i tältet, fick ni ta av den då?

NN: Ja, då tog man väl av den

MD: Sov inte de här gamla kvinnorna med dem [sjalen].

NN: Ja, de gamla gjorde väl det!

MD: De sov med den.

NN: Ja, de knöt den under hakan ... ja, och tvätta kläderna på vintern. Man fick smälta snö.

ADT: Man fick smälta snö för att tvätta kläder.

NN: Ja... man fick hänga ut dem. De vart ju stela, de kunde stå för sig själva.

ADT: Ja, de blev ju aldrig torra.

NN: Nää.. de fick vara ute, sen tog man in dem. Det var jobbigt, jaaa.

ADT: Var ni mycket sjuka när ni bodde så där ute?

NN: *Sjuka!*

ADT: Ja.

NN: Nää jag tror att vi var aldrig sjuka.

MD: Men nu får du ursäkta, för att jag frågar en sak. När kvinnorna blev med barn och de födde dem under vintern, många gick, många dog [väl] av kylan?

NN: Ja, det gjorde de, för det var kallt.

MD: Det var kallt.

NN: Ja ..men vad jag vet. Vi, vår far på vintern han satt uppe på natten och eldade. Så fick de turas om.

MD: Ja, ja.

NN: Så när din pappa föddes så, han föddes mitt i vintern i november, så fick pappa sitta uppe och elda.

MD: Vad gjorde dom när de fick en pojke?

NN: Ååhh det var himmelriket.

ADT: Satt eran mamman såna här röda band på barnet när det föddes?

NN: Ja! Det gjorde de. Hade barnet lite hår så här, bra med hår, så kunde man sätta en röd rosett i håret.

ADT: I håret.

MD: Vad gjorde ni med barn som föddes, lindade ni dom på nåt sätt?

NN: Ja!

MD: Kan du berätta det? Varför gjorde ni det för?

NN: Jo, dom lindade dom i flanelltyg och lindade dom så här med händerna.

ADT: Dom lindade fast händerna också för att [inte barnet skulle] riva sig i ansiktet.

NN: Nej! ...det också, men att de skulle bli fasta [stadiga].⁸

ADT: Stadiga. Hade ni andra medicinkurer som ni gjorde då?

NN: Jo, när barnet grät mycket, för såna bebisar så tog de en skopa med vatten och tog en kolbit från kaminen och la i vattnet. Skulle den sjunka så hade de [barnet?] det onda ögat.

ADT: Vad gjorde de med det där vattnet då?

NN: Oj, de tog lite kol, lite svart och la det på pannan (på bebisen).

ADT: Som ett kors.

NN: Ja, som ett kors, så att det skulle gå över.

MD: Gjorde det då?

NN: Ja, det gjorde väl det ibland.

ADT: Vad sa de när de slängde vattnet då?

NN: Ja de önskade lycka till barnet och så där.

ADT: Sa de inte att det skulle gå på hundarna och grisarna [att hundarna och grisarna skulle överta det onda]?

NN: Ja och på katterna. Oj vad löjligt! (ADT och NN säger besvärjelser på romani chib.) Och så fick inte barnen nappar på den tiden. Då la de lite bröd och socker och doppade i vattnet som de fick suga på [i stället].

ADT: Men hur satt den trasan kvar i munnen då?

NN: Ja, man höll ju den så här. Det var en tunn trasbit, som en gardin [eventuellt gasväv].

ADT: Ja, ja och då blev de tysta.

NN: Ja, då fick de suga på det.

ADT: Men hur gamla var barnen när de fick äta riktig mat?

NN: Jaha, det var väl över året.

MD: Fick de äta fisk?

NN: Nää!

MD: Varför?

NN: För fisken är stum [man gav inte barnet fisk att äta förrän barnet kunde tala tydligt, man trodde att fiskens stumhet skulle överföras till barnet, om det åt fisk innan det kunde tala.]

MD: Ja stum.

---

⁸ Även Katarina Taikon (1976: 11) beskrev hur hon blev lindad som barn och ”extra hårt runt benen för att de skall bli raka”.

NN: Ja egentligen är det löjligt. Jag vet inte.

MD: Men gjorde du samma sak med dina barn?

NN: Nä!

MD: Fick de äta fisk?

NN: Ja.

Sammanfattning av intervju 2

Även denna intervjuades farföräldrar kom från Ryssland via Polen till Sverige. Den intervjuade är född i tält men döpt i kyrkan. Hennes far kunde läsa, även tågtabeller. Han försörjde sig som förtennare på gods, herrgårdar och mejerier och familjen återkom med viss regelbundenhet till samma platser där han brukade utföra dessa tjänster. Hon beskriver också att farföräldrarna var de första som skaffade husvagn. För att transportera den krävdes en lastbil och fadern hyrde någon som körde den. Ibland transporterades den även på järnvägen. Familjen försörjde sig också genom att spela musik och hade en egen orkester, där alla familjemedlemmar spelade olika instrument. En svåger ordnade så att de blev medlemmar i Musikerförbundet. På så sätt kunde de också få fler spelningar, när de reste runt i landet. Själv fick hon lära sig att spela dragspel och fick i början hålla sig bakom scenen för att träna upp sina kunskaper. Likaså lärde hon sig i nio-tio-årsåldern att spå i smyg för att kunna bidra till familjens försörjning. Den intervjuades far kunde läsa men hon själv gick aldrig i lägerskolorna. Ibland på vintern när man stannade längre på en plats, fick hon dock gå i en vanlig skola.

Under krigstiden fick familjen ransoneringskort, eftersom de var mantalsskrivna. Den intervjuade minns särskilt en händelse under kriget då de hade sitt tält bredvid en villa. När det kom flyglarm kom villaägaren och tog med sig den intervjuades familj ner i skyddsrummet.

Precis som i den föregående intervjun nämner den intervjuade här också seden att inte gå ut med en tom hink i lägret, likaså att kvinnorna var tvungna att lyfta på elsladdarna och gå under dem samt hur man brukade ”stryka” *dikhlon* mot skorstensröret. Dessutom fick en kvinna som nyligen fött barn hålla sig för sig själv i sex veckor och ha eget husgeråd, eftersom hon under den tiden betraktades som oren. Det nyfödda barnet fick en röd rosett på sig som skydd mot onda makter och blev också lindat. Man gav inte heller fisk att äta till små barn, innan barnet kunde tala, av rädsla för att barnet skulle bli stumt. Eftersom fisken är stum trodde man att denna stumhet kunde överföras till barnet. Detta är dock en sed som den intervjuade inte upprätthöll gentemot sina egna barn.

Familjen var den första romska familj som enligt den intervjuade skaffade sig telefon. Eftersom fadern var kopparslagare och förtennare meddelade han Televerket att han var i behov av telefon för att kunna kontakta sina kunder. Eftersom familjen reste runt varierade också telefonnumren, eftersom telefonen varje gång kopplades in på ett nytt ställe.

Även i denna intervju framkommer att man inte ville ha socialhjälp, men att familjen var tvungen att ta emot det i och med att man flyttade in i lägenhet, eftersom man då inte hade fasta inkomster. Man fick rekvisitioner för att hämta ut kläder, sängar och liknande, något som man upplevde som mycket obehagligt.

Intervju 3 – 16 augusti 2009

Denna intervju är gjord med en man i 80-årsåldern (NN). Vid intervjun som är gjord i hemmet fanns även en kvinnlig släkting (NN2) och dottern (NN3) till den intervjuade närvarande. För att förstå intervjun är det viktigt att känna till att den intervjuades mor inte var rom, men att hon efter giftermålet med fadern levde enligt romsk tradition.

(...)

MD: Det var hans syster, den där kvinnan.

(...)

NN: Jahaaa, dem, jag vet, den äldsta, hon var hans syster?!

NN3: Jahaa!

MD: Det var hans syster!

MD: De tillhörde det riktiga släktet kelderash.

NN3: Han var tuff! Det var hålligång.

NN: Jag kommer ihåg, min systerson [NN kallar MD för systerson] Vi säger så här, jag kommer inte ihåg vilken tid när min mor och far kom [syftar årtal] för jag var inte född då.

MD: Ja, men du vet ungefär?

NN: Nej, de bodde där borta som var hans ställe, vad hette det? Jag har glömt bort, du vet vilken ställe! (otydligt) musiker. De var många, flera stycken. Det var ett stort släkte! Och så gifte NN sig på en gång. Det här tycker jag är konstigt! När hon var i sitt hem, och när hon skulle ta sitt bagage från hemmet. Så tog hon ingenting! Inte ens kläder, *absolut ingenting*, inte ens ringen som hon fick! Hon hade endast sin romska sjalett, som hon bar tills hon dog.[Den intervjuade talar här om sin mor.]

ADT: Hon bar endast den!

NN: Ja!

ADT: Hela tiden, nonstop.

[NN nickar med huvudet]

NN: Så ... Hur ska jag säga (otydligt) så kom mannen. Och han gifter sig med den vackra tösen, flickan, den svenska flickan. Ja, jag säger inget ont, men de hade ingenting, inte ens husvagn![om sin mor]

MD: Inte ens husvagn?

NN: De kunde ha köpt då, men du vet, det var andra tider, inte som idag. Vi romer är inte så där, som du vet, som de andra. Men det var då det! Då åkte de, men, det här var någon gång på 20-talet.

MD: Ja.

NN: Ja! Det var under den tiden, -21 eller -22. För min bror föddes år -23.

MD: Mmm.

NN: För jag är född år -25. Det här hände kan man säga år -20 eller 1921. Då var hon arton, nitton år.

MD: Alltså din mor.

NN: Ja, min mor, och ... de åkte iväg, efter det vet jag inte hur många år det tog, jag var endast ett barn, när vi bodde i [ortsnamn]. Vi bodde i [landskap] (otydligt) så gick min pappa med min mamma till sina bröder [dvs. den intervjuades fars bröder].

MD: Ja.

NN: Då levde de gamla [hennes föräldrar]. De bodde i en tvåa (otydligt) hon skickade brev [till sina föräldrar]. Och än idag när hon levde. Ja, som en romsk kvinna/flicka inte som dagens kvinna. Hon tillhörde den gamla sättets kvinnor.

MD: En romsk, ja.

NN: Ja! En romsk kvinna/flicka hon visste! Var takbjälken stod i tältet, vart ställningen stod för att kunna resa upp tältet, och man la tältpinnar. Och här fanns det plats för mina föräldrar, en sängstorlek. Den hade plats för en säng, en dagens säng, den var en meter eller 1, 30 meter i mellan där. Jag vet inte hur många år (otydligt). Hon lärde oss inte ens en bokstav. Hon lärde hos inte ens en ord, *hon var gadji* [gadje]. När jag gick de sex veckor, jag ber om ursäkt att jag säger dessa ord. För att lära mig i skola i [ortsnamn], då var jag fjorton år. [Modern levde enligt romska seder hela livet.]

MD: Så din mamma lärde dig inte att läsa eller skriva.

NN: Nej! *Absolut inte*, inte ens en bokstav.

MD: Kanske din pappa inte tillät att ni skulle lära er att skriva eller läsa.

NN: NEJ, NEJ, NEJ.

MD: Nej det tror jag inte heller!

NN: Nää, de var *så kära* i varandra, så att det var ...de var ömma mot varandra. När vi träffade andra romer eller fick besök, så var han räknad som en familjemedlem, som en bror var han till dom. (...)

NN: Då bodde vi redan på [ortsnamn], [och ändå]då *ville han att sitt gamla liv*. Hon var så förtjust i min pappa. Fast hon tänkte inte ... de umgicks med andra romer. Han gick och hämtade ved, till öppna spisen, vi hade öppen spis.

MD: Ja.

NN: Och sen, följde hon [modern] också efter honom men yxan i handen för att hugga ved. Och vad säger den andra mannen, den där stora karln [till *gadjo*], - Ja vad är det? – Vi behöver *pošima* (ved), säger hon. *Phenav tumenge jek skurto vorba* [ungfr. 'Jag ska berätta ett exempel'], hon tog det romska språket och lämnade det svenska språket.

ADT: Men kunde din pappa läsa?

NN: Nej! Han kunde inte läsa.

ADT: Konstigt! Hur kommer det sig att han inte lärde sig att läsa eller skriva?

NN: Konstigt! Jag vet inte hur många år [sen det här var], man kände som att leva en hel evighet [som för en hel evighet sen]. Att fråga varför så, varför så där och varför inte? Men de gick innan, de gick då och då, antagligen och hälsade på (otydligt) de köpte, om de fick höra om någon var sjuk så gick de och hälsade på. De betalade tågbiljetten med växelpengar, en tjuga (otydligt) vad heter det? Tjugo öre, det var små växel, växelpengar.

ADT: Jag vet.

NN: De hade växel och inget annat. De gick och sålde, det kom andra människor till oss i tältet, de sålde, det var fem meter lånt och fyra meter brett [tältet].

MD: Då reste ni runt och sålde, by efter by?

NN: Ja! By efter by.

MD: Fick ni stanna på platserna utav gadje?

NN: Nä, vi hade det inte svårt. Jag har boken [arbetsboken], boken ligger i banken. Du ska få se den nästa gång, boken.

MD: Nå?

NN: Boken där alla gadje skrev i. Där står alla arbete de utförde.

MD: Ja.

NN: Ja, där står det som exempel; här utförde de ett jobb eller här bodde familjen X i fjorton dagar.

MD: Men ni reste och återkom tillbaka till samma plats?

NN: Ja! Det kanske gick ett år eller två innan vi återvände till en plats. För gadjeer ville att vi skulle uppträda. Vi sjöng och spelade musik. De kontaktade oss och bad att vi skulle komma. I nästan varje by eller stad så fanns det en dansbana. Men det känner du väl till, eller hur?

MD: Ja!

NN: Och de byar och städer som inte hade dansbana där, gick vi till parken och spådde.

MD: Oj, oj, oj.

NN: Mmm, det gick, vi överlevde (otydligt).

(...)

De kom under vintern, de var minst sju släkten som kom, för att göra det lite kortare. De samlades för gemenskapens skull. Och vi hade en dansbana och min pappa brukade bygga ut den, så att den blev större för att kunna dansa. Min mamma brukade sälja choklad där.

ADT: Ja, ja.

NN: Det hände att hon inte spådde utan sålde choklad ... jag kommer ihåg när det var jul, så hade de inte smink. De hade alkohol som var minst en halv liter som höll i tre månader, cirka ett kvartal. De lät det vara i minst ett halvår, för julen. Då drack de och var minst åtta till tio stycken som drack. Men de var inte redlösa, eller kunde inte behärska sig. De var glada. Och kvinnorna tog girlangerna. Och kvinnorna la [satte] det på läpparna, och de sminkade sig. För det fanns inte smink och de hade inte heller sånt. [Avser att girlangerna färgade av sig och användes därför som smink.]

ADT: Ja.

NN2: Pappret!

NN: Kommer du ihåg!

NN2: Jag kommer ihåg! Även min mamma gjorde så, alla kvinnorna gjorde så! (NN och NN2 pratar privat hur kvinnorna sminkade sig och skrattar.)

MD: Men, vänta! Det heter någonting.

ADT: Ja!

NN3: Kräsenpapper

MD: Ja! Kräppapper.

NN: Ja! Girlangerna som man la [hängde] upp.

MD: Ja! Det pappret finns även idag, och det finns fortfarande färg i det.

NN2: Och med det pappret, brukade kvinnorna sminka sig med.

MD: Fascinerade! Och konstigt egentligen.

(Paus för kaffe)

NN: Men det var också fruktansvärt. För att inte nämna förteningen. Min pappa var dragspelsmusiker men också förtennare. Han lärde oss bägge yrken. Han tyckte det var synd om oss, så han anställde en gadjo som hjälpte till när vi spelade musik. Innan vi lärde oss tillräckligt för att kunna hjälpa till i musikspelandet. (...).

MD: Jag vet! Jag har sett dem.

NN: Ja, ja!

MD: Hur var det med din farmor? Den gamla tanten NN [din farmor] mot din mamma?

NN: Oj, oj! Hon var älskad av henne.

MD: Det fanns inte ...

NN: NEJ, NEJ ABSOLUT INTE, NEJ NEEEEE. Hon var alltid med sin son [dvs. NN:s far och mor], vart de än åkte. När de åkte så frågade hon aldrig om flickorna/döttrarna NN och NN [NN:s systrar]. De tyckte att det var synd, när hon gifte sig med gadji. Hon reste med oss. Nej, det fann ingen ilska, hon [farmor] lärde min mamma att spä.

MD: Att spä?

NN: Ja! Att spä. Och hon lärde henne att laga mat, hon kunde vår mat, så farmor lärde henne att laga mat och de flera andra. Jag ber om ursäkt för mitt ordval, ryssarna. De var inte vana med den slags mat, de tillredde annan sorts mat. Min farmor lärde sina döttrar att laga mat. Farmor hon var specialist på att laga mat. Under sommaren valde farmor en plats, och la kärl runt omkring sig. Satt upp lägerelden, där bakade hon bröd, bokoli [bröd med fläsk] på glöden ...

(Paus för kaffe och mat)

ADT: Var din syster äldre än dig?

NN: Nej! (...)

Min morfar levde inte då, han var död redan. Han dog när han skottade snö och han skulle sätta sig ner för att vila, jag fattar inte varför de inte bodde i [landskap]. De bodde i [landskap], det var minst 32 grader kallt när min syster föddes, jag ber om ursäkt för att jag säger det. Jag fattar inte vad min pappa gjorde, de tog ett arbete ett år [som tog ett år att utföra] innan så att de blev kvar där under vintern. Min mormor tog packningen och la den på axeln och gick till bondgårdarna. Det tog flera timmar att gå, där fick hon lite kött eller fläsk, några potatisar.

MD: Vad fick ni utav bonden?

NN: Ja, som du vet har Sverige alltid varit bra för oss, men du vet du!

NN2: Ja! Det var bra, det stämmer.

MD: Mmm. På den tiden så gick man till bonden, till gården, i stället för affären.

ADT: Men hur då? Reste ni med hästarna eller åkte ni bil?

NN: Med hästar! Men min pappa red inte mycket. Han hade lastbil! Han lastade allt i den där lastbilen, allt! Allt som var nödvändigast! Jag kommer ihåg att vi köpte en lampa där. Jag köpte, NN, NN och NN. Det var en lampa som man hängde, som en lykta, Micke, förstår du?

MD: Ja, en lykta.

NN: Det fanns en öppning som man la luft i, som man pumpade fotogen i [fotogenlampa]. En sådan lampa hade han och en låda. Fast det var för stort i tältet, det kommer jag ihåg! Han la den vid ett tält [ett tält som bara har ett tak och som saknar väggar, eventuellt en uppspänd presenning], fast jag tror han la den där för försäljning [för att locka till sig köpare]. För alla gadge som kom, kunde se lampan, och vem ville inte ha ett lyse, en sån lampa, på fotogen.

ADT: En som gjorde det oljudet stj,stj,stj.

NN: En sån som man hängde, jag vet vilka du menar! Vi hade dem också, de där små, menar du.

ADT: Ja!

NN: Den här hängde vi upp som gatlyse. Den var fantastisk! Min pappa lät den vara kvar och när vi återvände så var den borta.

ADT: Oj!

NN: Sen packade vi och sist var karet [balja?], men det var orent.

MD: Men vilken årtal är vi nu?

NN: Det här var nog 1937 för 1936 kom NN och NN från sin by. De kom och bodde hos oss en tid. Det var från 1936 till 1945 och bodde i vårt läger.

MD: De bodde länge i ert läger.

(...)

NN: De stekte höns och sen brukade de spela fotboll. Vi hade kålsoppan, alla våra vanliga maträtter som vi har. Ja, du Micke.

(Privat samtal)

NN: Men du frågar om min mamma, om jag hoppar tillbaka. När min mamma gifte sig med min pappa, släppte hon all svensk kultur.

MD: Totalt.

NN: Jag kan berätta till dig nu, när mina släktingar bodde där. Så åkte vi dit (otydligt) och bodde på campningar. Hon [mor] följde med mig, när jag gick för att hälsa på min släkt. Så följde hon med och bodde hos dem och min svärmor och svärfar sa alltid: – NN, gå och hälsa på dina systrar. Alla levde då, nej, nu ljuger jag mina morföräldrar var döda. De sa: – Res och besök! Och jag sa alltid: - Nej, jag kom för att besöka er och stanna hos er en tid. Hon hade sex, sju bröder och systrar, vissa hade dött, nej! Hon trivdes här.

ADT: Ja, men efter så många år, så kanske var det inte längre nödvändigt att se familjen.

NN: Ja, åren gick, men ändå så besökte hon i alla fall. Det gick! Hon hoppade in i bilen och såg sig inte om.⁹ Det var livet, man levde, man åt. Vintern var hemsk men under sommaren bodde vi på fina platser. Folket var ute, man gick i parker.

MD: Men när ni reste, by efter by och stad efter stad. Men var ni inte mantalsskrivna?

NN: Aj, ajaj vilken fråga! Där vi föddes blev vi mantalsskrivna. Min pappa i [ortsnamn], i [ortsnamn], var vi alla skrivna.

MD: Nå.

NN: Ja, vi alla. Jag föddes i [landskap], min bror NN föddes östra [landskap], min andra bror NN föddes i [ortsnamn].

MD: Oj!

NN2: Min pappa var skriven i [landskap].

NN: Just det, ni reste mycket i [landskap].

NN: Även NN och?

NN2: Ja! Alla bröderna reste tillsammans.

MD: Men när kriget kom i Europa?

NN: Okej!

MD: När kriget kom, fick ni ..korten [ransoneringskort]?

NN: Ja, korten hade vi. Vi hade våra dokument, våra pass och id-handlingar.

ADT: Ransoneringskuponger.

NN: Vi fick textil [kuponger], gadjade gav oss textil. Där kvinnorna köpte tyger för att sy upp kläder. Sen syltade vi, alla syltade, det var ingen som handlade i affärer. Svenskarna syltade också. Sen fick vi extra tilldelning av socker och textil. Men vad gjorde min pappa utav av sockerna och textilerna, han gick och bytte ut dem till cigaretter och kaffe. Det var *mycket, mycket* duktigt av honom att göra så. Han gav inte upp! Även om det var svårt.

(Det förs en livlig diskussion vad ransoneringskupongerna heter.)

MD: Så ni hade dem?

NN: Oj ja!! *Vi fick från början.*

NN2: Vi fick inte, men de fick extra på den tiden, för han var egen företagare, han var kopparslagare.

---

⁹ Romsk talesätt som härrör från Gamla Testamentets Första Mosebok, där Lot flyr staden som blivit till en saltstod och ingen vände sig om när de flydde för att se tillbaka, förutom Lots hustru som vände sig om och då också blev förvandlad till en saltstod.

MD: Mm.

ADT: Aha ja, ja.

NN2: Han fick extrakuponger, på kött, kaffe och socker.

NN: Men ser du, utav våra var det inte många som kunde göra sånt, att kunna få extra tilldelning.

NN2: Han fick extra när han gick till *gadje*, när han berättade att de skulle ha (otydligt).

NN: Ja, ja, ja !! Det stämmer men varför gick inte din far också dit?? Det var dumt! Vad dum man kan vara ibland, men rädslan var för stor, NN2!

NN2: Ja! så fort vi fick tag på socker gick vi och sålde det. Med sockret gick vi direkt till bonden. Socker till sylt.

NN: Ja.

MD: Ja.

NN2: Alla ville ha socker, men bonden behövde det för att kunna sylta. Man fick inte köpa mycket.

NN: Man gick till affären och man bytte ut kupongerna till kaffe och cigaretter.

NN2: Kaffet var viktigast.

ADT: Ja, men då var det ingen som sa till dem att de hade rätt till mer, eftersom de var egna företagare. - Snälla, du, har du företag så har du rätt till lite mera, ransoneringskort. Eftersom din pappa fick mer än vad NN2:s pappa fick.

NN: Min pappa var smart!

ADT: Ja.

NN: Jag tror inte att de andra tänkte efter, eftersom min pappa fick från början mer textil. Kvinnorna bytte inte ofta dräkter, de blev svarta till slut. Men på kortet så tog han kaffe eller kafferansoneringskort, eller vad det nu heter, kuponger, ja så heter de.

NN2: Men hette det inte något annat? Jag kommer inte ihåg, det står stilla. Det kommer väl långt efter.

ADT: Vad det också på bensin, kuponger?

NN: Nej, inte på bensin.

NN2: Vi hade inte bilar då!

ADT: Hade ni inte det?!

NN2: Vi hade gasen.

NN: Inte bensin!

NN2: Jag kommer ihåg att vi hade gas till bilen. Vi hade en bil och bakom bilen så fanns det en stor dunk som var gas i.

NN: Eeh.

MD: Gengas!

NN: Ja!

NN2: Ja.

NN: Så ni hade såna gastankar.

NN2: Mmm.

(...)

(Privat dialog)

ADT: Men var den inte farlig? Den var väl brandfarlig?

NN: Vi hade inte problem med det, vi visste att man fick inte röra den, även barnen visste. När det var kallt, sa vår pappa att vi skulle hämta ved och grenar från skogen. När det var många släkten i lägret, så var vi tvungna att ha stor lägereld.

NN2: Den heter krigstidsnämnd.

NN: Ja, NN2!

NN2: Den hette krigstidsnämnd.

NN2: Det var hos krigsnämnden man fick sina kort.

NN: Men det var dåligt, vi lagade själva vårt kaffe. Det var grönt, alldeles grönt, det var inte som kaffeböner som vi ser varje dag. Utan de var gröna och vi brände bönorna i stekpannan.

NN2: Det var surrogat.

MD: Surrogat.

NN: Det smakade inte illa, det var gott! Även cigaretterna, då var det tuggtobak. Min mormor utökade alltid tuggtobaken.

NN2: Min farmor gjorde detsamma, hon tog gräs som hon brände.

MD: Usch!

ADT: Konstigt! Sverige var inte med i kriget, men ändå blev Sverige berört på alla sätt.

NN2: Det fanns ransonering på allt förutom på potatis.

ADT: Inte på potatis.

NN2: Man fick inte köpa hur mycket som helst, det fanns ransonering på potatis. Men det fanns inte kupong på potatis, så man kunde köpa en viss mängd. Det ransonerade ut.

NN: Mina kusiner NN på fars sida, när de var ute och jobbade och förtennade, så brukade de köpa lite kött och sånt.

MD: Men när kom ni hit till [ortsnamn].

NN: Oj, det måste ha varit ...eehhh när vi lämnade NN, det måste ha varit 1944 eller 1945. Då reste vi till [ortsnamn] och bodde vid [ortsnamn] och det var då min pappa började bli sjuk. Han fick den där sjukdomen, blodsjukdom.

MD: Ja!

(...)

MD: Hon dog först, eller?

NN2: Nej, han dog först!

NN: Pappa dog först.

NN: Min pappa dog först och hon dog 1950.

NN2: Var det 1950. Då bodde vi i [ortsnamn].

NN: Ja

NN2: Då åkte jag och min svåger NN och syster NN till [ortsnamn]. Min svåger gick till en musikaffär efter dragspel och olika instrumentdelar. Då gick vi till [ortsnamn], till dem. Då säger vår *bibi* NN: – Nu kommer jag och begär era flickors hand, jag vill att hela min familj sjunger och dansar. Då kom *bibi* NN.

NN: Din syster kunde spela då.

NN2: Vi alla kunde spela då! Min andra syster NN och svåger NN bodde där med morfar i [ortsnamn]. Då kom NN och NN, *bibi* NN och *kako* NN och vi. Då sjöng vi och dansade för henne. Vi nattade över hos dem, dagen därpå på morgonen åkte vi tillbaka till [ortsnamn]. På vägen hem säger min svåger NN: – Den här vägen kör jag inte mer, det är dålig väg.

NN: Det stämmer det var dåliga vägar då på den tiden.

NN2: Han sa: – Jag kör inte den här vägen, igen NN. Vi kommer hem och på kvällen kom en telefonsamtal han skulle fara iväg [låg på dödsbädden].

(...)

NN2: Jag berättade till min yngsta dotter NN att när de äldre gick på bio och min pappa tillät inte att vi flickor gick med deras flickor, vi fick endast gå med NN. NN och NN [pojksnamn].

NN: När vi gick på bio, så fick vi uppgiften att barnpassa alla flickor. När vi skulle flytta på våren, hade de en husvagn, vilken husvagn de hade, den var fantastisk. De

hade ställt husvagnen vi stationen, de skulle lasta husvagnen på tåget. Då tog vi och rymde iväg med alla flickor, jag och mina bröder.

NN: Men vi var bra kamrater! Även med dem i [lägernamn].

NN2: Jag och NN brukade gå på matiné på söndagar, hur gammal var jag då? Jag var nio år!

ADT: Men hur gamla var ni när ni fick lära er att spela instrument?

NN: Min farmor gick runt på kvällarna också på biografer [NN imiterar henne hur hon går och hon sa biograf]. Hon köpte biljetten och jag gick gratis in. När ett par kysste varandra, så skrek hon till och sa: - Fy din toker och jag kommer ihåg hur jag skämdes och ville gå hem. Jag drog i hennes förkläde som hon bar.

MD: Vilken skandal (alla skrattar).

NN: Men hon var snäll, hon hjälpte många. Hon gav till många en skiva bröd att äta.

NN2: Jag kommer ihåg att vi gick en gång till en lägenhet för att leta efter skomakaren. Vi gick in och kvinnorna där bakade, man bakade mycket då på den tiden. De satt till henne en kopp kaffe och nybakade bullar och jag fick saft och bullar. Och när vi kom hem på kvällen, det var redan mörkt, det var under vintern och det blir snabbt mörkt. Och min pappa skrek: - Nu har de gått vilse! Till sist kom vi hem, så frågade min pappa om jag hade ätit, så säger jag att vi har ätit. Vi åt i bostäderna, och tant NN hade med sig fullt med mat och andra saker.

MD: Hon hade med sig allt man kan tänka sig.

NN2: Ja!

MD: Hon hade en stor familj hemma.

NN: Här ta den här femtioöringen och gå och köp något, sa vi till henne. På den tiden var femtio öre mycket! Hon hämtade allt du kan drömma om. Visst, var det svårt och det var inte lätt varje gång.

NN: De där två gamla tanterna tyckte om mig (...).

MD: Jasså.

NN: Det var inte mina föräldrar som gav mig namnet. Jag hjälpte till att bryta kvistar till elden, de [tanterna] gav mig alltid en skiva bröd för att äta. Det var vänskap bland romerna.

NN2: JA! Det var det.

NN: Oj, oj de levde sanningsenliga, de försörjde sig, vem som förtennade, vem som spådde, vem som utförde annat arbete. Här hade vi dansbanan. Hela kassan var gemensam. Varje kväll samlades vi alla och la ihop pengarna som vi tjänade.

(NN illustrerar hur ett läger såg ut med hjälp av skedar och kaffekoppar på bordet.)

NN: En bra kväll, när vi hade dansbana, kunde vi tjäna ungefär 50-60 kronor.

NN2: Men det var mycket på den tiden.

MD: Det var stora pengar.

NN: Ja, på en femkrona, kunde vi köpa mat för två dagar.

NN2: Vi spådde för en krona eller femtio öre. När någon frågade hur mycket det kostar att spå sig och man sa två kronor, så var det för mycket. Man tog en krona.

ADT: Folket hade inte heller så mycket pengar då.

NN2: Och man tog femtio öre för inträde.

NN: Det är rätt NN2, man tog femtio öre för dansbanan. Det var knapert, men vi hade vår vänskap och vi levde sanningsenligt med varandra.

MD: Men då kom ni till [ortsnamn] på 50-talet.

NN: Vi kom 1947.

MD: 1947. Men vart bodde ni då?

NN: Vi bodde [ortsnamn].

MD: I [ortsnamn], hur länge bodde ni där?

NN: Till 1950.

MD: Vilka romer var då här?

NN: Det var ingen här, det var vi och släkten NN.

MD: Ingen!

NN: Då reste vi och besökte släkten NN, de var då den hemska fruktansvärda sjukdomen, *sjukdomen*, HEMSK sjukdom! Du vet, lungsot (*viskar ordet*). Men det var ingenting för oss. Vi besökte i alla fall släkten NN.

NN2: Men *då var det* en epidemi, lungsoten!

NN: Ja! Men alla var rädda! Hela släkten! För vi öppnade vägarna så att man kunde besöka varandra. Då kom vi alla, släkten NN kom och vi. Det måste ha varit 1947. För ni kom 1957 till Lungo than! [romsk läger] 'Det avlånga fältet'. Det tog tio år innan romerna kom.

NN2: Vi kom till [ortsnamn] när min pappa dog!

NN: ja! Precis

ADT: Då bodde alla romer i mindre byar?

NN: Njaa...vi bodde överallt.

NN2: Vi flyttade från [landskap] upp till [landsdel].

NN: Mindre byar... njaaa byar, städer, ja! Överallt.

NN: När vi reste med bilar på vägar. Så stannade vi på sidovägen eller vid ett motell på vägen. Där stannade vi och drack kaffe.

NN2: Ja!

ADT: Ja!

NN: Jag vet att ibland fanns det tivoli. De kunde uppträda med levande musik, fast man visade det aldrig att man kunde, hur ska jag säga, det var ett levebröd. När vi var fyra stycken som uppträdde, så, ja! Då ville NN lära sig att spela saxofon eller trumpet, då sa vi alla nej, nej! Du spelar dragspel. Och att jag bytte instrument var utav en händelse. Min pappa var ute och sålde och i affären gjorde de en bytesaffär. Min pappa bytte ut min fiol till en gitarr, en fyrsträngad gitarr. Då lärde jag mig att spela på den. Efter många gånger så lärde jag mig på en större gitarr. NN lärde sig spela trummor och trumpet. Han kunde inte lära sig basen, hans fingrar var för späda och små. De ramlade [fastnade] mellan stängarna och det är farligt. Den var för affären den! [Gäller den cello som de hade. Om de hade ekonomiska svårigheter, så hade de cellon att sälja.]

MD: Till affärer!

ADT: Ja! De var tvungna att fixa en hel orkester, om en spelade trummor, då behövde den andra spela gitarr och den andra dragspel.

NN: Ja! Så vart det! Vissa hade endast dragspel när de uppträdde. På en scen kunde de vara fem, sex stycken som spelade dragspel. Även de NN och NN spelade fiol

NN2: Ja! Ibland spelade han på ett tvåradigt dragspel.

NN: Ja! Det var han *duktig* på!

ADT: Ett sånt där ryskt?

NN2: Mm tvåradigt

MD: Mm.

NN: Han var duktig!

NN2: Det är *inte* många som kan det!

(...)

NN: De kunde spela! Alla vi romer spelade instrument.

ADT: Men varför lär ingen idag romska ungdomar att spela instrument?

NN: Idag behövs det inte längre.

ADT: Det behövs inte?

NN: Vi behöver inte längre det levebrödet! Om någon hade lärt dig spela popmusik som finns nu.

ADT: Mm.

NN: Nu finns det bara de som sjunger då och då, som han NN, de borde samla sig flera stycken och spela musik och uppträda på olika caféer. De skulle tjäna mycket pengar!

NN: Det finns musik för alla sorter!

NN2: Vi spelade musikalisk i [ortsnamn] i caféer, när vi bodde där. Där borta vid Konsum.

NN: Mm Konsum.

NN2: På söndagar gick jag och min man NN på matinéer

ADT: Ja!

NN2: Efter bion gick han och jag och lyssnade på musik som de spelade [NN och hans bröder].

NN: Hur mycket spelade vi, då? Det var fem, sex låtar vi spelade. Vi var inte många.

NN2: Mm jag vet! Vem var det? Det var NN, NN, NN och NN.

NN: Ja just det NN.

NN: Då umgicks mina bröder med min svärfar och de lärde sig i smyg att spela andra instrument. Och när de klarade av att spela instrumenterna själva, så hopp, NN, NN och NN spelade. NN spelade dragspel och NN spelade gitarr. Sen efteråt när de hade gått, hade en tidning skrivit en artikel. De fick lov att spela [och blev] chockade när de såg artikeln. Andra hade sett fotografiet i artikeln och de sa: - Ååå har de varit här och spelat! (...)

ADT: Aah ja.

NN: Och hon var som en gammal tant hon.

MD: Men här i [ortsnamn], när fick ni lägenheter från gadjje?

NN: [skrattar]

NN2: Åååå oj.

NN: Vi försökte att skaffa lägenhet.

MD: Varför ville ni ha lägenhet?

NN: NEJ!! Absolut inte! *Vi ville inte ha lägenhet.* Vi ville åka ut och resa.

MD: Ja!

NN: Jo! Varför skulle vi bo i lägenhet, när vi ville åka ut [göra sina arbeten som förtäring och dansbanan. Det handlar om ekonomi.]. Det här var det dummaste vi gjorde, när vi tackade ja till lägenhet. Min mamma, hon var *gadjji!* Hon sa aldrig till oss gruppen romer att ta lägenhet, *inte gjorde hon det!* Aldrig! Även hon dog ute i tälten! *Till slut tog vi en gammal jävla lägenhet!* På ett ställe som vi plockade ner, och byggde om den där borta vid tågspåret. Och egentligen där på spåret borde tåget komma och köra över oss. Då hade vi alla dött samtidigt! [NN är ensam kvar i familjen.] Efter den jävla sjukdomen! Hon [modern] gick där och slet, först med min pappa, sen med min farmor i minst två, tre år och sen hon blev hon sjuk [syftar på sin mor].

(...)

NN: Vi umgicks, vi reste tillsammans. Vi bodde i [ortsnamn], när vi flyttade till [ortsnamn] insjuknade han igen.

NN2: Jag kommer ihåg att ni bodde i [ortsnamn] och vi i [ortsnamn].

NN: Mm vi bodde i [ortsnamn] där ovanför paviljongen och ni bodde där i närheten.

NN: Där hade vi bra med arbete, vi förtäringade.

NN2: Det var kanske du som tog alla jobb från min pappa (alla skrattar).

ADT: Men hur kommer det sig att alla romer vill ha lägenhet?

NN: Det tog flera år innan man kunde få lägenhet.

ADT: Flera år!

NN: Vi bodde där 1947 och sen var det 1957 och vi hade inte än lägenhet, sen 1960.

ADT: 1960.

NN: Det var på Täppan, det fanns små stugor.

NN3: Det var genom NN.

NN: Det var små stugor, där fanns ingenting, inte värme, ingen toalett, inget!

NN: Vi fick en plats där det var tio, tolv stugor runt om.

NN2: Jag kommer inte ihåg när jag fick lägenhet i [ortsnamn].

NN: Ni fick först!

NN2: Ja! Vi fick först.

NN: Jag byggde upp en barack

MD: Ni fick 1962 eller 1963 lägenhet.

NN2: Mmm. Det var nog 1962, för min dotter NN hade inte börjat skolan än.

NN: 1960, 1960 ..ja, mm ni bodde där vid bussarna först ...mmm, det stämmer.

(...)

NN2: Det var epidemi [av gulsot].

NN: Det var [ortsnamn].

NN2: Jag kommer inte ihåg var ni bodde.

NN: Även din farfar fick den.

NN2: Mm.

ADT: Men då var det epidemi.

NN2: *Det var epidemi! Alla fick gulsot.*

NN: Ja alla fick den.

MD: Vi fick den inte.

(Här räknar de upp namn på vem som fick gulsot.)

NN: Jag fick det på grund av kontakten, jag blev smittad av att jag ramlade och fick skrapår på händerna.

NN2: Men jag då!! Jag skötte min dotter som hade gulsot och jag fick inte den.

NN: Men oj NN2, du blev inte smittad!

MD: Fick barnen gulsot av att de kanske hade vitaminbrist? Har ni inte tänkt på det?

NN2: Nää.

MD: Så många barn som blev sjuka i gulsot.

NN2: Men de blev smittade.

NN: Men då, men då fick de märken, en sån där du vet.

NN2: Vi gick där på Lungo Than [läger].

NN: Ett sånt där [vaccinations]märke på armen.

(...)

MD: Det var för smittkoppar.

NN: Ja, för smittkoppar, röda hund, vatten koppar

(...)

NN: Den där smittan var över hela Sverige, det var farligt på den tiden.

NN2: Det var så alla fick gulsot!

NN2: Och när jag lämnade min dotter NN och min svägerska NN, vi gick fram och tillbaka till sjukhuset för att hon hade feber hela tiden i minst två veckor. Och de kunde inte hitta felet varför hon hade feber och de sa till oss: – Ni får gå hem med henne. Tills slut säger jag till doktorn: - Hur länge ska jag klä på henne och åka hem med henne, fattar ni inte att det är något fel på flickan, att hon har så mycket och hög feber?

NN: La de inte märke [till det]!

NN2: NEJ! Jag var tvungen att säga till.

NN: När jag fick den, så la NN direkt märke till att jag hade fått den. Han såg det på bröstkorgen.

NN2: Nej! Jag frågade om de hade tagit urinprov på flickan: – Nä det har vi inte, ska vi göra det, tycker du det? – Ja, jag tycker att ni ska göra det [svarade hon].

MD: Mmm.

NN2: - Ja, då ta henne då och ta urinprov. Och doktorn tog prov på henne. Då sa de att hon skulle stanna kvar. – Hon har gulsot, sa de. Då sa jag: – Ser ni det, det hade ni inte sett om jag inte hade sagt att ni skulle ta prov på flickan.

(...)

MD: När började ni att rösta?

NN: VA !

MD: När började ni att rösta?

NN: *Rösta!*

MD: Mm.

NN: Oj, oj rösta.

MD: Mmm på politik.

NN: Nu blir jag galen. Det var han Ingvar, vad hette han Ingmar vad hette han?! Han som var på socialdemokraterna. Det var väl på 70-talet.

NN2: Jag vet inte!

MD: På 70-talet, började ni.

NN: Mm ja. Inte vi. Vi kan väl säga att när vi reste, vi var i [ortsnamn], då sa vi till varandra: - Gå inte till socialtjänsten, de tar barnen ifrån oss.

NN2: Det stämmer JA!

(...)

ADT: Tivoli! Och den romska dansbanan/tivoliverksamheten *špilo*,¹⁰ för *špilo* är inte samma sak som tivoli!

NN: NEJ! Klart vi hade *špilo* när vi reste.

NN2: Det var *roligt*, när vi hade *špilo*.

NN: Där vi hade en liten dansbana, den var så liten att man kunde packa ner den och lägga upp den på lastbilen.

NN2: Vi hade en annorlunda *špilo* vi!!! Vi la ett stycke tyg, så här och här [på det] dansade vi. Och vi dansade och spelade musik

NN: Där min pappa skaffade tillstånd, la vi upp direkt en *špilo*. Och när vi inte fick, för att det var privat mark, ställde vi oss på väggkanten. Där fick de spela och dansa

NN2: Min pappa brukade spela upp ett bröllop.

NN: Oj, oj, oj. Vad egentligen Sverige var, det var hårt att leva, nu är det lätt att leva, det var inte som då på den tiden!! Jo, det var det. Vi reste i dom där små byarna, *för fan det var ...* Det var fel, de gjorde fel mot oss! I större städer, där åkte vi. Jag fattar inte att de inte valde större städer direkt! När vi var yngre så ville vi till större städer. Men efter min fars död flyttade vi till [ortsnamn] och sen, ja.. då tog det slut! Det gick bra i den stora staden, vi gick till [ortsnamn] och [stadsdel]. Vi arbetade även med skrot vid den gamla spårvagnarna.

---

¹⁰ *Špilo* betyder att man spelar upp ett kort teaterstycke, ett lustspel, där man uppträder med berättande, musik och dans. Ämnet kan vara förbjuden kärlek, drama, bröllop, en saga, en novell som man spelade upp. Men i själva *špilo*, så finns det regler hur man sätter upp en sådan teater. Ett inhägnat område, en scen eller ett tygstycke utgjorde på den tiden arenan, där teaterstycket spelades upp.

MD: Jasså!

NN: Inte spårvagnarna utan motorerna och på [ortsnamn] fanns de gamla med trävagnar, dem bröt vi sönder och [tåglinje], du vet vilka jag menar, de gamla trävagnarna.[*visar fotografier*]

MD: Jag vet, jag vet vilka du menar.

NN: Om dagarna skar och vi svetsade skrot, och på kvällarna spelade vi och sjöng, vi försökte tjäna pengar. Men det var extra (otydligt).

NN: Alla var med, även våra kvinnor.

MD: Även kvinnorna!

NN: JA! Jag köpte en lägenhet, kommer du ihåg NN2?

NN2: Mm.

NN: Jag köpte en barack i [ortsnamn], (skrattar) den var inte mer än så här stor [pekar ut på balkongen], kommer du ihåg? Det var där NN bodde, det låg ju på vår plats, där vi alla bodde! Köket var där. Sen kom *gadjo* och såg det!(skrattar) Han sa att vi kunde inte bo så där! Han såg all lera som var utanför. Men stugan blev sned på grund av leran. Men vi levde så! Då fick vi en ny plats, *där var det fint!* I [ortsnamn], men även där byggde jag och satte upp ett tält.

NN2: Ja!!

NN: *Vad dumma vi var!!* Varför sa vi inte att vi ville ha lägenhet, varför inte lägenhetsbyte. Jag fattar inte! Då var ju han Takman, nej inte Takman, vad hette han? Jo, Bo Erland och Ivar Johansson, varför sa vi ingenting!?

NN2: Ja!

NN: Och sen hon Anna Lindholm

NN: Vi kunde ha begärt en stuga, ett skjul någonting som vi kunde bo än idag i, men NEJ, det fick vi inte!

NN2: Till lägret kom de största politikerna, för att se. *Vi var dumma!*

NN: De där stora socialgubbarna som kom för att se.

MD: Men varför kom de till er i lägret?...de där socialgubbarna?

NN: Nej! Det var inte där, utan det var i [ortsnamn].

MD: Men varför var orsaken att de kom, NN2 och NN, berätta??

NN2: JAG vet inte!

MD: Men varför!?

NN2: De kom för att fråga vad vi ville, vad vi behövde, dom där kom NN...de frågade om vi ville ha socialhjälp, vi sa NÄÄ !! Min mamma sa att de lura OSS! De ville ta våra barn ifrån OSS!

NN: MMMM!! JA

MD: Gamla tanten var rädd!

NN: JA !!

MD: Oj!

NN: De var HEMSKA mot oss! DE var *så* de förstörde [*viskar ordet förstörde*] *våra* kvinnor.

NN: DE hade lagen och rätten! De var *farliga!!* Vi kom lindrigt undan i alla fall! Du skulle ha sett vad de gjorde med våra tattare från Sverige! Vi sa NEJ! Vi klarade oss! Vi var *mer* försiktiga! Oj, oj, de kastrerade dem och såna fula saker gjorde *de*.

MD: Okej! Ni var på sidan av samhället, förstår jag rätt!?

NN: Exakt!

MD: Ni rörde inte samhället [belastade].

NN: Vi ville inte ha socialhjälp! Då, inte vara till last. Men våra tattare från Sverige de blev klösta [skadade].

MD: Men den här mannen doktor Takman. Vad gjorde han till er?

NN: Han gjorde en sån där undersökning! Han gav en femmor, vad hette de?

NN2: JAG VET INTE! Såna femmor! En femma,

NN: Men herregud!

NN2: [skrattar] dollar, jag vet inte.

MD: Nå?

NN: Då borde vi ha sagt att han skulle ordna en lägenhet till oss på landet, några mil från [ortsnamn]. [Ortsnamn] var inte som det är nu! Det var annat, vi skulle ha sagt att han skulle göra något här, där vid [nämner en plats]!

NN2: Mm. Vi kunde få allt, Micke om vi bara hade sagt det!

MD: Tror du verkligen på det?

NN2: JA!

NN: Vi kunde också ha bett i cityn [en lägenhet i city], om vi ville, ett skjul som det var då på den tiden!

NN2: Mm. Han sa *gadjo*, Micke och frågade om vi ville ha och vi sa nää! Vi vill inte ha någonting!

NN: De satte upp en läger där borta vid [stadsdel].

MD: Men vet ni att till 1970 fanns det inga romer kvar i lägren! Då bodde alla romer i lägenhet.

NN: Jo, jo, jo!

NN2: Är det sant!

MD: Ja!

ADT: Ja!

MD: Då bodde vi alla i bostäder!

NN: Men vi reste i alla fall!

MD: KLART! Vi hade kvar att vi reste, fast alla hade lägenhet då även om de reste.

NN2: Endast i [ortsnamn]?

MD: Alla!

NN2: Hela Sverige!

MD: Alla romer som NN nämnde, som reste by efter by och stad efter stad, alla hans släkt och ättlingar bor nu i bostäder. Sen kommer vi, vi är ättlingar.

NN: Just det! Ni bodde i tillfälliga bostäder, ni bodde också på Tappan. Man bodde finare i en husvagnen då!

MD: Mm man bodde finare i husvagnen!

NN: Javisst!

NN: Men då var myndigheterna hemska. De skrämde människorna! Så man var rädd utav dem!

NN2: Det var inte så farligt då som det är idag! Idag är myndigheterna farligare!

MD: Men romerna då var självförsörjande!

NN2: Mm.

MD: Alla var självförsörjande! De fanns förtenning!

NN: Musiken!

MD: Musiken, spådom allt!

NN: Vi gjorde alla slags affärer man kunde göra!

NN: Allt gjorde vi!

MD: Det fanns inte social!

NN: Även ni lärde, ni lärde er att göra affärer, som min son som reste till [landskap].

NN2: JA! Men då hade vi inte räkningar.

MD: Mm, det fanns inga räkningar!

NN2: Eller hyra!

(De skrattar och har en privat dialog)

ADT: Men hur det än var, så var ni lyckliga, med eller utan bostäder.

NN: Ja!

NN2: Ja!

NN: Vi romer vi vill ha kvar vår gemenskap som i lägret, vi gjorde allt tillsammans, vi arbetade ihop, vi levde ihop.

NN: Vi kan inte klaga, vi hade det bra här i Sverige! I Norge där var det fruktansvärt!¹¹

NN2: JA!

NN: Vi försökte så gott det gick, vad kan jag säga.

Sammanfattning av intervju 3

I intervjun med denne man får beskrivningen av hans mor en stor plats, eftersom hon inte var rom utan *gadji*. Efter giftermålet med fadern levde hon enligt romska traditioner och blev helt accepterad av faderns släkt, något som sannolikt i början av 1920-talet kunde vara ganska ovanligt. Modern lärde sig även tala romani, att laga romska maträtter och att spå. Den intervjuades far var både dragspelsmusiker och förtennare, yrken som han också lärde sina barn. Tillfälligheter spelade in vilket instrument som man fick lära sig. Exempelvis bytte fadern också ut den intervjuades fiol, som brukade spela, mot en gitarr. Fadern kunde inte läsa men var innehavare av en arbetsbok. Eftersom familjen hade sina dokument, pass och identitetshandlingar fick de under kriget också ransoneringskuponger, särskilt för socker och textilier. Den intervjuade menar att skälet till detta vara att fadern var egen företagare.

Han ser tiden innan bofastheten som en bra tid, då alla romer ”levde sanningsenliga”, försörjde sig och arbetade på olika sätt och sedan samlades varje kväll och lade samman de pengar som man tjänat. Eftersom man också hade dansbana kunde man tjäna ihop mellan 50-60 kronor en bra kväll. Men man brukade också uppföra en *špilo*, ett teaterstycke kring ett visst ämne som uppfördes tillsammans med berättande, musik och dans. Man spådde också och för att bli spådd kostade det en krona. För fem kronor kunde man sedan köpa mat för två dagar, enligt den intervjuade.

Han beskriver också sjukdomar som gulsot som spred sig som en epidemi bland romerna under tiden de bodde i läger på 1950-talet. Även denne intervjuade säger att inte ens hans mor ville ha en lägenhet när de erbjöds det och de ville inte heller ha socialhjälp. De var försiktiga i kontakten med olika myndigheter, framför allt av

---

¹¹ Syftar här förmodligen på bl.a. arbetslägret Svanviken i Norge som *Norsk misjon blant hjemløse* (även kallad *Omstreifermissjonen*) inrättade och som fungerade i västra Norge mellan 1908 och 1978 och hade till uppgift att genomföra en kulturell ”omprogrammering” (Hazell, 2002: 105) av de resande, där ”arbetsträning, regelbundenhet, ordning, kunskaper och gudfruktan” (ibid.: 106) utgjorde viktiga beståndsdelar. Familjerna utsattes för bevakning och kontroll. Barnen fick gå i skolan, men lärarna arbetade med att få dem att glömma sitt tidigare sätt att leva. Ett viktigt förbud i Svanviken utgjorde förbudet att tala ”rommani”. Bröt föräldrarna mot förbudet hotade man att ta barnen från dem. Upprepades detta verkställdes också hotet och barnen placerades på barnhem eller i fosterhem långt borta på annan ort. En återförening med familjen försvårades av att handlingarna kring placeringarna hemligstämplades. För att hålla ihop familjen var de resande tvingade att underkasta sig minst fem år på Svanviken, men kontrollen av familjerna fortsatte även efter att de lämnat kolonin. Svanviken lades ner först i början av år 1989 (ibid.). *Norsk misjon blant hjemløse* samarbetade med de sociala myndigheterna från 1897 ända fram till 1986, ville också ”hjälpa tattarbarn genom att ta hand om dem, låta dem växa upp på barnhem eller skicka dem till fosterhem. Mer än 1 500 barn togs från sina föräldrar och syskon” (ibid.: 97).

rädsla för att myndigheterna skulle ta barnen ifrån dem. Dessutom hade de hört talas om hur de resande steriliserades i Sverige, men den intervjuade menar att i Norge var situationen ännu värre.

4. DISKUSSION

I de tre intervjuerna berörs flera centrala områden i romers situation under den aktuella tidsperioden. Dessa områden, som även delvis återkommer i de övriga intervjuerna, gäller ankomsten till Sverige och de stora språkkunskaper som förekom i gruppen. Ett annat område rör självförsörjningen, lägertiden och olika regler och traditioner som efterlevdes samt gemenskapen i lägren. Här nämns även det romska kulturarvet och de intervjuade frågar sig vart det idag har tagit vägen. Också aspekter som rör dop, mantalsskrivning och villkoren under krigstiden berörs samt frågan om skolgång och övergången till lägenhetsboende. Nedan återkommer vi till just dessa olika områden och diskuterar dessa tillsammans med hur övriga intervjuade i sin tur har talat om dem och även i viss mån relaterat till Katarina Taikons texter.

Ankomsten till Sverige

Intervjuerna tyder på att anhöriga till de intervjuade kom till Sverige från Ryssland genom Finland, som då utgjorde ett ryskt storfurstendöme, före och strax efter förra sekelskiftet. Eftersom en del av dem kunde finska får man förmoda att vistelsen i Finland också pågick en längre tid. Finskan som tillhör den finskugriska språkfamiljen hade inget släktskap med romani som ursprungligen härstammar från det fornindiska sanskrit och är ett indoeuropeiskt språk. Möjligen kan de romer som kommit från Ungern och som kunde ungerska ha haft det lättare att förstå finska genom de båda språkens likartade grammatiska struktur (Crystal, 1997; Biljvoet & Fraurud, 2007). Det nämns också att anhöriga skickades tillbaka till Finland från Sverige innan inreseförbudet 1914.

Förutom förekomsten av kunskaper i finska verkar det enligt intervjuerna allmänt ha funnits stora språkkunskaper bland romerna sedan långt tillbaka i tiden. Resor för att köpa hästar och husvagnar bidrog sannolikt till att vissa hade mycket stora språkkunskaper. De vuxna bytte också språk i lägret när de inte ville att barnen skulle förstå vad som sades. Även Katarina Taikon bekräftar denna bild, när hon i sin bok *Zigenerska* (1993) tar upp den flerspråkiga miljö som lägren utgjorde och sin egen fars rika språkförmåga i en av sina böcker:

Luften surrade av olika språk. Mest talades romanés, zigenarspråket. Men så fort det var något min far och hans bröder inte ville låta oss barn förstå, övergick de till franska eller ryska. Min far var ovanligt språkkunnig och talade nio olika språk: romanés, ryska, svenska, franska, finska, tyska, engelska och magyariska. Ändå kunde han varken läsa eller skriva. Skönast av alla språk ansåg han ryska vara – däremot tyckte han illa om engelskan. Många gånger längtade han tillbaka till Ryssland där han menade att folk var mycket gästvänligare och spontanare (Taikon, 1963: 26).

Försörjning och arbetsböcker

Som de intervjuade påpekar kom de första kelderashromerna från Ryssland främst för att idka handel. Men sedan blev man kvar i landet också på grund av inreseförbudet mellan 1914-1954. Försörjningen bestod av handel, kopparslageri och förtenning,

spåkonst och musikutövning samt senare också tivoliverksamhet.¹² Det verkar också som att några romska musiker tidigt gick med i Musikerförbundet, som grundades 1907, och fick på så sätt genom förbundet spelningar på olika håll. Även som statister vid filmer medverkade man. En av de intervjuade minns att ibland hjälpte de romska pojkarna också till med sysslor på bondgårdar i närheten, där man just för tillfället bodde. Hon menar också att en handfull romer gjorde militärtjänst. Men man anlidade också hjälp av personer som inte var romer för att exempelvis lyfta tivolit och även ibland för att köra lastbil, eftersom många romer inte hade körkort (Intervju 2009-08-12-14).

Som också nämns i intervjuerna förekom det att man hade med sig arbetsböcker.¹³ I dessa skrev olika arbetsgivare in vilket arbete som utförts och hur detta hade gjorts. Få av dessa arbetsböcker verkar finnas kvar idag, men vi har här fått tillgång till den arbetsbok som Mikael Demetri ärvt efter sin farfar. Boken är inbunden i brunt skinn, och mäter 11x17cm och är 3cm tjock med olinjerade blad. De noteringar som finns i omkring två tredjedelar av boken rör tiden mellan åren 1941 - 1957. Under den aktuella perioden finns det, med undantag för år 1956, noteringar varje år om utförda arbetsuppgifter, intyg om tillstånd att sätta upp tält och husvagn på någons mark under några dagar samt från polisen om gott uppförande. De flesta intyg är undertecknade med datum och namnteckning och en del av dessa har även en stämpel. Som exempel på noteringar är följande några:

Att kopparslagare A. Dimitri härstädes förtennt 5 st. mjölkmaskinsspannar till vår fulla belåtenhet intygas härmed.

27/8 – 42 Stämpel: *NYNÄS EGENDOM*

Namnteckning: *RWulff*

Att A.Demetri för Hotell Rogges räkning förtennt 188 liter kopparkärl, och presterat ett utomordentligt arbete.

(oläsligt)

Strängnäs den 19/10 1942

Stämpel: *HOTELL & RESTAURANT ROGGE*

STRÄNGNÄS

Namnteckning: *oläslig*

Härmed intygas att A Dimitri förtennat 14 st mjölkflaskor. Arbetet har utförts till vår fulla belåtenhet.

(oläslig ort) 7/8 1944

Namnteckning: *Bengt Lindh*

Stämpel: *Storebergs Säteri*

Härmed intygas att, att hr A. Dimetri åt oss förtent 27 st mjölktransportkärl på ett, så vitt vi omedelbart efter arbetets utförande kunna se, utmärkt sätt.

Johannishus 31/3 1949

Stämpel: *JOHANNISHUS JORDBRUKSFÖRVALTNING*

Namnteckning: *Hans Wachtmeister*

---

¹² Tillhagen (1956: 93) hävdar att det är först från 1914 som tivoliverksamhet bland romer i Sverige blir en inkomstkälla.

¹³ Även Tillhagen nämner förekomsten av arbetsböcker, dock mycket kortfattat (se Tillhagen, 1956: 93; 1965: 36).

*Intygas att Förtenningen är utmärkt utförd av Dimetri.
Ladugårdsf. J. Samuelsson (odaterad men antingen 1952 eller 1953)
Stämpel: Drottningholm
Drottningholms Kungsgård*

Men här finns även andra typer av intyg som detta angående vistelse:

*Att Anton Dimetri med familj vistats i Malmby i 14 dagar, och har deras
uppförande varit utan anmärkning.
Malmby den 8 nov 1942
Namnteckning: John Malmberg*

*Herr Demetri har fått mitt löfte att ställa sin bostadsvagn med verkstadstält till
den 10 januari 1946.
För ett pris av 15 kronor.
Skogstorp*

Här finns ibland också intyg från polisen, något som innehavaren av arbetsboken själv begärt. Dessa förekommer dock inte under 1950-talet.

*Att Anton Dimitri under sin vistelse i Knislinge skött sig utan anmärkning under
den tid han uppehållit sig härstädes, intygas härmed på begäran.
Knislinge den 19/7 1943
Namnteckning: oläslig
Stämpel: Fjärdingsmannen i Knislinge och Gryts polisdistrikt KNISLINGE*

*På begäran intygas härmed att herr A. Dimitri under tiden 10/12-46 – 15/1-47
uppehållit sig i Storvik och att därunder ingen anm. Förekommitt.
Stämpel: Storviks poliskontor 20/1 1947
Namnteckning: Alvar Kåresjö*

De utförda förtenningsarbetena har utförts i förhållandevis stor omfattning på många större gods, herrgårdar, säterier och mejerier, men också i hos enskilda bönder och för caféers och restaurangers räkning. Anteckningarna upphör helt 1958, då innehavaren avled.

Arbetsböckerna skulle idag kunna ses som dåtidens c.v. som talade om väl utfört arbete och gott uppförande och därmed garanterade innehavarens kompetens. Såväl kopparslageri som förtenning var sysselsättningar, där efterfrågan också efter andra världskriget avtog i och med en ökad industrialisering och urbanisering i landet, då bland annat många kopparkärl också byttes ut mot plastprodukter.

Lägerlivet

Ett romskt läger var alltid byggt cirkel med dörr- eller tältöppningarna riktade mot cirkelns mitt. Enligt Katarina Taikon fanns det i början bara mindre tretoppsformade tält men senare kom det större lådformade tälten, som också nämns med mått i två av intervjuerna ovan, samt slutligen vagnar och husvagnar (Taikon, 1963: 25; 1967: 19). Skulle ett tält eller en husvagn vara vända åt andra hållet innebar detta att man vände

ryggen åt de övriga i gruppen och ansågs därmed vara oartig. Den centrala elden fanns mitt i lägret och fungerade som belysning, arbets- och samlingsplats samt värmekälla. Det fanns dessutom mindre eldar närmare tälten eller husvagnarna där man lagade mat. Vid den stora lägerelden fanns alltid en stor vedhög, kvistar och kottar som man eldade med. Man täckte över högen med presenningar för att hålla allt torrt. Denna ved var endast till för den stora elden. För de mindre egna eldarna hämtade varje hushåll ved och kvistar, men man kunde också hjälpas åt. Barnens uppgift var bland annat att plocka kvistar, grenar och kottar. Men man bytte också åt sig ved i säckar från andra.

I samtliga intervjuer framkommer beskrivningar av olika romska seder och bruk samt gamla traditioner som efterlevdes under lägertiden. En viktig aspekt som betonas var den stora sammanhållningen. Denna har också alltid varit viktig för att som grupp kunna överleva. Levnadsförhållandena har alltid varit svåra, eftersom man historiskt oftast har varit förföljda, utsatta och trakasserade. Gemenskapen i gruppen har således gett styrka att gå vidare i det sociala livet. En av överlevnadsstrategierna, en central del i den romska kulturen, har, som också beskrivits i intervjuerna, varit att dela upp arbetssysslorna, en arbetsfördelning som handlat om vem som skulle gå ut i affärer eller spå och vem som stannade hemma, passade barnen, lagade mat och vaktade tälten. Inkomsterna som man fick delade man lika inom gruppen. Detta är också orsaken till att det sociala nätverket är så stort än idag och upprätthålls inom gruppen. Utöver dessa kooperativa regler så hade man vissa renlighetslagar och s.k. ”vett och etikettsregler” för att överleva.

Respekt har också ansetts vara centralt och att vara mån om sin heder och sin status inom gruppen. Respekten för de äldre har varit och är grundläggande. Grundtanken är att de är dem som har fostrat dig, lärt dig äta, lärt dig ett yrke, laga mat och sköta en familj samt innehar livets skola och en erfarenhet som man vill visa respekt för. Därför har alltid de yngre skött om dem. När dessa vuxna blev gamla, var det de yngre som i sin tur delade med sig av sina inkomsterna till de äldre. Man titulerade aldrig de äldre vid namn, utan man sa alltid farbror/morbror ”*kako*” eller tant/faster/moster ”*bibi*” till äldre personer eller farmor/mormor ”*mami*” och farfar/morfar ”*papo*”. Men även kusiner sinsemellan, om det var stor åldersskillnad mellan dem, kunde av respekt för ålder säga tant ”*bibi*” eller farbror ”*kak*” till varandra.

Även i lägret fanns det olika regler för hur man skulle förhålla sig. Kvinnorna fick absolut inte gå igenom lägret med en tom vattenhink. Man var tvungen att passera bakom tälten eller husvagnarna med hinken för att hämta vatten. När vattenhinken var fylld fick man gå igenom lägret med hinken. En tom vattenhink ansågs otursbringande. Man brukade säga att dagen då skulle ”bli torr”, dvs. affärerna skulle gå dåligt eller att arbetet man skulle utföra inte skulle lyckas eller att det ansågs väldigt ohövligt. Katarina Taikon beskriver kort också vattenhinkens betydelse och att en tom hink till och med skulle ”kunna dra olycka över hela lägret” (Taikon, 1967: 20). Man hade ofta en liten skvätt vatten kvar i hinken, när man hämtade vatten, som man hällde bredvid brunnen. Om man ser naturvetenskapligt på denna vana, innebar det att denna uthållda vattenskvätt gav ett bättre tryck i pumpen, så att man sedan lättare kunde pumpa upp nytt vatten i hinken (jfr Rodell Olgaç, Demetri & Dimiter-Taikon, 2010).

Eftersom som man bodde i ett kollektiv, så skickade man vid måltiderna ofta mat i olika kärl runt till övriga tält eller husvagnar runt omkring. När man hade ätit upp maten och diskat kärlet, så fick man (eller får än idag) inte skicka tillbaka det tomt eller torrt. Det måste fyllas med något, det kunde (eller kan än idag) vara

sockerbitar, tepåsar, ett äpple eller någon slags frukt eller en bit choklad. Har man inte något av detta, så måste det åtminstone finnas lite vatten i kärlet, när man lämnar tillbaka det. Detta symboliserar att personen har fått ett kärle som har varit fyllt och kan inte ge det tomt tillbaka, eftersom det då skulle ha betraktas som mycket tomt och respektlöst.

Barnen hade tidigt också sin roll i lägret och i det romska kollektivet. Deras uppgift var att passa småsyskon, samla in ved och att hjälpa till i försörjningen, t.ex. flickorna lärde sig väldigt tidigt att spå och dansa för att bidra till den gemensamma ekonomin. Precis som de intervjuade beskriver, tar även Katarina Taikon (1967: 18) upp hur alla i lägret på olika sätt var delaktiga i samtliga sysslor utifrån sin förmåga. När det gäller barnen beskriver hon att det inte blev så mycket tid för lekar eftersom barnen måste hämta ved och vaka vid kaminen, så att den inte slocknade. Dessutom var de tvungna att bära vatten fyra gånger om dagen i en femtioliters mjölkkanne. Hon berättar också att det ibland var lång väg att gå och det också fanns dem som stod vid vägen och retades med henne och de andra barnen för att de var "zigenare".

Även kvinnorna hade en central roll. Deras uppgift var att se till att familjen hade mat på bordet, att de var rena och klädda och att det var rent på bordet. Utifrån hur rent och snyggt en familj hade, kunde man bedöma familjens status, något som var väldigt viktigt. Utöver det var också kvinnan en person som bidrog till det ekonomiska i gruppen och som också arbetade och hade en stor roll i gruppen. En gift kvinna ska alltid bära en *dikhlo* som ett tecken på att hon är gift. Förr i tiden hade kvinnorna väldigt stora sjalar eftersom man skulle dölja håret och öronen. Man kammade aldrig sitt hår offentligt. Kvinnorna hade speciella frisyrier, som oftast bestod av flätor. Flätornas funktion var att man kunde spänna fast spännena i dem så att *dikhlon* skulle sitta fast. Utsläppt hår hade bara ogifta kvinnor. Flätan symboliserade att man knyter ihop sin familj och att håller familjen samman när man är gift. Kvinnorna var också fåfänga på den tiden och kunde många gånger smycka flätorna med inflätade guldsmycken och pärlor, där mynten skulle komma med ett visst mellanrum i flätan, men det kunde man även göra på barn och ogifta. Kvinnorna hade också ofta en lock i pannan eller lockar på sidorna vid öronen som prydnad.

Många romerna hyser än idag stor respekt för det onda ögat.¹⁴ Därför knöt man (och knyter än idag) ett rött snöre eller sidenband om nyfödda barns handled, för att skydda det mot "det onda ögat". Om en romsk kvinna tittar för mycket på en annan liten nyfödd, kan hon spotta tre gånger, för att skydda barnet mot det onda ögat. Har ett barn blivit drabbat av "det onda ögat", så gråter barnet och har ont i magen och är allmänt kinkigt. Om detta skedde förstod genast de äldre eller modern att barnet blivit *jakhalo* dvs. hade blivit drabbat 'det onda ögat'. Då kunde de äldre eller mamman ta ett stort kärle med vatten och man smälte tenn och hällde i vattnet. Tennet bildade då en form, som man sedan kunde tyda som svar på vad som drabbat barnet. Denna tennbit skulle sedan slängas till hundarna, som fanns i utkanten av lägret, eller grisarna för att det onda ögat i stället "skulle föras över" till dessa.

En annan sed var att småbarns badbaljor skulle vändas nedåt vid skymningen för att det lilla barnet inte skulle gråta eller ha ont i magen på natten. Även spädbarnskläder som var tvättade och hängde på tork, skulle man ta in vid skymningen innan kvälldagen kom.

---

¹⁴ Denna tradition finns också i andra delar av världen.

Norrland

Särskilt under sommarhalvåret var det många romska grupper som sökte sig norrut i landet. En av de intervjuade menar att det var ”bättre i övre Norrland” och hävdar att de inte heller hade det så dåligt där under andra världskriget. En av de anhöriga som var med vid denna intervju hade kvar sin mors lilla dagbok med namn på platser och datum som de, dvs. modern och syskonen samt morföräldrarna brukade resa till. Tillsammans med den intervjuade släktingen kunde vi gå igenom några av dessa orter, där hon ibland gjorde kommentarer kring dessa. Exempelvis berättar hon att Haparanda var en stad som man ofta återkom till. Detta var ju en gränsstad och en större ort än vanligt i norr (Intervju 12-14 augusti 2009). Orterna som fanns uppräknade var följande:

- *Haparanda – 40, - 41*
- *Sangis*
- *Övertorneå 24.6 – 41*
- *Svappavaara september*

- Ååå, vad det var kallt där, säger den intervjuade. Man fick skotta upp en stor fläck och sätta upp tältet. I närheten fick man låna en barack. Svappavaara var ett riktigt kallhål, menar hon vidare. I tältet hade man lösa golv och lade halm på marken först och sedan mattor på väggar och golv inne i tältet och en kamin, som man också lagade mat på. Andra orter var:

- *Hakkas, december 1941*
- *Dockas*
- *Tärendö (Tornedalen) 24/6 1942*
- *Korpilombolo*

Den intervjuade berättar att i Korpilombolo gick tivolit bra. Det kom alltid mycket folk dit. Från början trodde man att tivolit inte skulle gå bra där på grund av att Korpelärörelsen¹⁵ var stark på plasten, men tvärtom det kom alltid mycket folk. Det var den bästa byn och dit man åkte år efter år.

I anteckningsboken finns vidare följande orter under 1943 med besök med några månaders mellanrum:

- *Pajala*
- *Sappjärvo*
- *Junosuando*
- *Vittangi*
- *Hakkasbyn*
- *Korpilombolo*
- *Terojärvi 8.7*
- *Övertorneå 27.7*
- *Övertorneå 1.8*
- *Sangis 28/8*

---

¹⁵ Korpelärörelsen var en extatisk väckelserörelse i övre Norrland på 1930-talet. Denna rörelse uppstod kring Toivo Korpela från Finland som mellan åren 1928-34 var finskspråkig väckelsepredikant bland læstadianer i övre svenska Tornedalen och i samiska områden (NE, 1993: 339).

Just skillnaderna mellan norra och södra Sverige också för romer är något som även Katarina Taikon berättat om i samband med att hon beskriver hur hennes far gärna reste med sitt tivoli i Norrland.

Det är en gammal erkänd erfarenhet att norrlänningar varit mest tacksamma för de nöjen och tjänster som vi kunnat erbjuda. De har alltid varit mest gästvänliga. Och så har det förstås funnits mer svängrum för oss däruppe i de mer folkfattiga trakterna.

Längre söderut var det däremot mindre trevligt med det mottagande vi fick av landsfiskaler, markägare och andra. Polismän och kommunalpampar tog ofta initiativet till att vi kördes bort. Vissa myndighetspersoner försökte med mer eller mindre underliga medel provocera fram anledningar till att tvångsförflytta oss. Huvudsaken var att vi kom bort från de områden som de hade ansvar för (Taikon, 1963: 20).

Kulturarv

Mycket av det romska kulturarvet i form av olika föremål eller artefakter, saknar vi fortfarande kunskap om. På en del gamla fotografier kan man se både kvinnor och män som bär särskilda bälten. Enligt de intervjuade fanns det olika bälten för män och kvinnor. Dessa var tillverkade i Ryssland, Finland och Norge. I Luleå fanns det en guldsmed som anlätades. Ägaren finns inte längre kvar men sonen lär ha kvar katalogen med de olika modellerna som de romska kunderna brukade beställa. Den gamle ägaren betjänade alltid romerna som kom till honom, eftersom han visste att de gjorde ordentliga beställningar, berättar en av de intervjuade. Även i Gällivare fanns det också en guldsmed som man brukade vända sig till, också i Lund fanns det någon. Under denna intervju får vi se ett bälte med silverdollar daterade från åren 1888-1923. Detta bälte blev särskilt tillverkat för en syster till den intervjuade. Bältet låg fortfarande också på romskt vis inlindat i ett förkläde, när vi förevisades det (Intervju 12-14 augusti 2009).¹⁶

Huruvida det finns någon äldre romsk husvagn bevarad i Sverige är oklart. Vid våra två besök i Köpenhamn fann vi dels på Nationalmuseum och på Köpenhamns bymuseum (stadsmuseet) bildmaterial, som också visade på romsk närvaro i landet, med en notering på ett ställe om att man utvisats till Sverige. Det visade sig att det också fanns en husvagn som tillsammans med ytterligare en cirkusvagn finns magasinerad. Den förstnämnda vagnen förekommer på en del gamla fotografier med äldre släktingar till romer, som numera är bosatta i Sverige.

Efter flera kontakter fick vi en visning av denna husvagn. Enligt den text som finns hängande på vagnen kom den i museets ägo 1960. Det är en *beboelsevagn* med plats 15561. Längd 710, djup (bredd) 250 och höjd 350 centimeter. Vagnen är av trä silvermålade med rödbruna knutar. Det finns dörrar i båda kortändar och fyra fönster på vardera långsida. Fönstren har vanligt glas men ovanför detta finns också ett litet rektangulärt fönster med gulfärgat tjockare glas, vilket enligt Mikael Demetri signalerade status. Ovanför dörren på den ena tillgängliga kortsidan finns en hästsko fastspikad som också är övermålade. Vid sidan om dörren finns en skylt med texten T.T. Rosenhagen Artist. En trappa finns upplyft och ligger inne i vagnen. På flera av de fotografier som vi såg vid vårt tidigare besök på museet är detta den trappa som förekommer på flera av fotografierna med exempelvis många barn sittande på

---

¹⁶ Även Tillhagen (1965: 47) beskriver såväl romska bälten som smycken.

trappstegen. Inuti vagnen är den första delen (från det tillgängliga hållet) köket, sedan följer vardagsrummet och längst in sovrummet. Husvagnen är grönmålad invändigt. Takets mittenparti är högre och taket har vackra böjda bågar som är rödbrunmålade. Köksskåpen har påmålade blommor vars färger falnat. I vardagsrummet syns en stor koffert på golvet och en säng samt en målad tavla hängande på väggen. Utanför på vagnshörnet finns det krokar för att hänga kopparbunkar under taket. Även en kedja för att hålla upp dörren finns kvar och några hakar för att fästa trappan i. De föremål som smycken, kläder och husgeråd som funnits nämnda i museets samlingar som vi tidigare sett på bild, finns bevarade någon annanstans och vi kunde därför inte få se dessa.

Vagn 2 bredvid (Mus. Nr 559/1963) står benämnd som typisk tysk cirkusvagn. Vid dörren finns ett brevkast där det står *Breve*. Här står också i textbladet att den antagligen är byggd under perioden 1900-1920 och antagligen kommit till Danmark med tyska artister i Cirkus Schuman ”*og det är kun foretaget noen få ændringer på den*”. Säljare är Justus Elias Florentinius Langtoft. Det finns en bild av vagnen med texten: *Vagnen på sin plads i Blushøjlejren*. Det står också att vagnen inte körts på landsvägen då den var för tung.

Dop, mantalsskrivning och ransoneringskort

När det gäller om de intervjuade var döpta, mantalsskrivna eller fått ransoneringskort under krigsåren, är bilden blandad där det mest verkar vara tillfälligheter som påverkade. Någon är döpt och mantalsskriven medan andra inte blev det. Ransoneringskort fick vissa och andra kunde först genom att utföra någon syssla få byta till sig dessa. En intervjuad berättar att de inte var mantalsskrivna så länge de reste. De vände sig till myndigheterna för att få tillstånd att sätta upp tivolit. Riktigt mantalsskrivna blev de enligt henne när de bosatte sig på en ort i många år, en ort som de också återkommit till under tidigare resor (Intervju 2009-08-12-14).

- Vi fick ransoneringskort. Pappa sa att han var mantalsskriven i [ortsnamn] och även om det kanske inte stämde så gick det bra, berättar en av de intervjuade (Intervju 2009-08-12-14). Hon har även kvar sin fars gamla motbok. På frågan om man spådde ihop till ransoneringskort svarar hon att det i så fall skulle ha varit till bensin. Hon menar att ransoneringskortet räckte väl åt dem. En annan intervjuad hävdar också att familjen fick ransoneringskort. Som skäl till det anger han att fadern var egen företagare. Här kan det också möjligen vara så att familjen fick korten eftersom modern från början var svensk (Intervju 2009-08-16). Ytterligare en intervjuad menar att det var fattigt innan kriget och att de fick inte ransoneringskort under den tiden (Intervju 2009-02-15).

Katarina Taikon beskriver i sin bok *Zigenerska* (1963) också krigsåren, då det enligt henne blev betydligt kärvare tider, eftersom folk i allmänhet varken hade tid eller råd att köpa de varor som romerna erbjöd. Även restaurangerna där hennes bror och far vanligtvis brukade få förtäna, behövde man inte längre deras tjänster. Det blev också svårt att få tag på varor på grund av ransoneringen. Några av romerna fanns inte i myndigheternas register och fick därmed inte ransoneringskort. Hennes far, som var född i Frankrike, räknades inte som svensk medborgare. Fadern lyckades dock enligt henne få en del ransoneringskort för barnen, som var svenska medborgare. Själv tog han skogsarbete för att kunna få ransoneringskort. Han förblev dock statslös hela sitt liv (ibid.: 15-16).

När det gäller rösträtten är intrycket från intervjuerna att det först är under 1950-talet som man började rösta.

Skolgång

När det gäller skolgång har de här intervjuade olika erfarenheter. Den yngsta av de intervjuade, idag i 60-årsåldern, har gått i skolan. I början av skoltiden när hon var mer anonym och inte berättade om sin romska bakgrund utan sa att hennes morfar kom från Frankrike, gick det bra i skolan. När hon blev äldre kom problemen i skolan och hon beskriver hur hon fick stryk varje dag, tills hon flyttade till en annan skola. Den intervjuade har under sin uppväxt försökt dölja sitt romska ursprung. - Min identitet är så förstörd. Jag kan inte säga att jag är rom. Jag säger att jag har romskt påbrå. Jag har inte kulturen, menar hon (Intervju 2009-02-15).

Av de två intervjuade som är i 70-årsåldern har den ena gått korta perioder i lägerskolor, som under några veckor anordnades på somrarna. Den andra har gått mer sporadiskt i skolan, när familjen stannade någon längre tid på en plats. Av de två 80-åringarna som intervjuades hade en inte gått i skolan alls, medan den andra gått i längre perioder. Hon menar att hon inte upplevde några problem med varken lärare eller kamrater under de perioder som hon fick gå i skolan.

Övergång till lägenhetsboende

När det gällde övergången från att bo i läger till lägenhetsboende i slutet av 1950-talet och på 1960-talet, verkar det enligt de intervjuade ha funnits många oklarheter. I intervjuerna finns beskrivningar om hur man för att få tillgång till lägenhet och för att kunna betala sin hyra blev tvingade att ta socialbidrag, något som man egentligen motsatte sig. De gamla försörjningsmöjligheterna gick dock inte att upprätthålla.¹⁷ Det förekom också en rädsla för myndigheterna, framför allt för att de skulle ta barnen ifrån dem. Man kände också till vad som drabbat de resande, inte bara i Sverige utan även i Norge och var därför mycket försiktiga i kontakten med olika myndigheter.

---

¹⁷ Här kan det vara intressant att notera att Ödman (1975) sin avhandling frågar sig varför man exempelvis inte undervisar de vuxna romerna i bokföring, så att de kan fortsätta med det egna företaget.

5. FÖRSLAG PÅ OMRÅDEN FÖR FORTSATTA STUDIER

Denna studie ger en motbild till de annars vanliga stereotypa och fördomsfulla föreställningar om romer som dominerar i samhället i övrigt. Exempelvis tyder intervjuerna på att romerna i hög grad var självförsörjande under den aktuella tidsperioden, även om det inte fanns något överflöd. Några hade arbetsböcker där arbetsgivarna på gods, herrgårdar, bondgårdar, mejerier osv. skrev in att förtenningsarbetet utförts till full belåtenhet eller liknande. I dessa böcker finns även anteckningar om tillstånd att få slå läger på någons mark vissa angivna dagar och noteringar från polismyndighet om gott uppförande. Det fanns också romer som var med i Musikerförbundet och på så sätt fick spelningar. Ibland försörjde man sig också statister vid filminspelningar, exempelvis när filmen Singoalla spelades in år 1949. Man reste alltså, framförallt under sommarhalvåret, runt i landet och återkom med viss regelbundenhet till olika platser. Särskilt i Norrland, där man verkar ha fått ett bättre mottagande, uppskattades romernas musik, dans och lustspel, *špilo*, samt tivoliverksamhet.

Det pågår idag en språklig och kulturell revitalisering inom alla romska grupper. Studien pekar på att när det gäller kelderashgruppens historia och kulturarv i Sverige finns det många områden med ett stort behov av mer omfattande studier. Ett angeläget område är att fortsätta intervjua och dokumentera äldre romers livsberättelser, där de själva berättar sin historia. På denna punkt är det också bråttom eftersom många av dem är mycket gamla idag och deras berättelser annars kan gå förlorade. Mer utförliga beskrivningar av romska traditioner behövs tillsammans med hur dessa har utvecklats i dagens samhälle. Också när det gäller de arbetsböcker som eventuellt finns kvar idag i privat ägo, behövs en inventering av dessa. Det skulle också vara viktigt att studera de anteckningar som finns i dem, även vilka områden dessa böcker geografiskt täcker in genom de intyg som på olika sätt skrivits in i dem. Andra resrutten och de orter man återkom till behöver också kartläggas. Villkoren för romer mellan norra och södra Sverige är ytterligare en aspekt att belysa och eventuella skillnader och likheter exempelvis när det gäller omgivningens bemötande. Har Musikerförbundet kvar några anteckningar kring de romska musikorkestrar som anlätades, är en annan fråga. En ordentlig inventering över romska artefakter som bälten, kopparföremål, kläder och liknande som finns på museer eller i privat ägo, för att få en mer samlad bild av kelderashgruppens kulturarv, ter sig nödvändig. Tavlor och andra konstverk föreställande romer skulle även det vara av intresse att samla in. Det är också oklart om det finns någon gammal husvagn kvar i Sverige. Om så är fallet, borde denna bevaras och kopior byggas exempelvis i undervisningssyfte. Kanske en kopia av den danska husvagn som finns magasinerad, skulle kunna göras, eftersom den en gång tillhört kelderashromer, vars släktingar i dag finns i Sverige. Man skulle också behöva koordinera olika studier mellan de nordiska länderna, eftersom grupper av romer rörts sig över gränserna. Avslutningsvis vill vi påpeka att avgörande för det fortsatta arbetet är enligt vår mening att också romer från början är involverade och delaktiga i genomförandet av dessa fortsatta studier.

REFERENSER

- Acton, Thomas & Dalphinis, Morgan (2000), *Language, Blacks and Gypsies: Languages Without a Written Tradition and Their Role in Education*. London: Whiting & Birch Ltd.
- Belton, Brian A. (2005), *Questioning Gypsy Identity: Ethnic Narratives in Britain and America*. Oxford: AltaMira Press.
- Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari (2007), *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige 2007*. Stockholm: Språkrådet vid Institutet för språk- och folkminnen.
- Caldaras, Hans (1999), "På scenen var vi respekterade." *KRUT, Kritisk utbildningstidskrift* nr 92/93, s.16–27.
- Caldaras, Hans (2002), *I betraktarens ögon*. Stockholm: Prisma.
- Caldaras, Monica (2007 [1973]), *Jävla zigenarunge*. Stockholm: Podium.
- Crystal, David (1997), *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993), *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksen, Thomas Hylland (2000 [1995, 1999]), *Små platser – stora frågor: en introduktion till socialantropologi*. Nora: Nya Doxa.
- Gustafsson, Inga (1971 [1970]), *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*. Stockholms stads och pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolknings rehabilitering, Imfo-gruppen 1971:9. Stockholm: Stockholms universitet.
- Guy, Will (ed.)(2001), *Between past and future: the Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Hazell, Bo (2002), *Resandefolket: från tattare till travellers*. Stockholm: Ordfront.
- Hyltenstam, Kenneth, Stroud, Christoffer & Svonni, Mikael (1999), *Språkbyte, språkbevarande, revitalisering: Samiskans ställning i svenska Sápmi*. I: K. Hyltenstam, (red.). *Sveriges sju inhemska språk: ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundgren, Gunilla & Dimiter Tai.kon, Aljosha Nils-Erik (1998), *Aljosha zigenarhövdningens dotter*. Stockholm: BonnierCarlsen
- Lundgren, Gunilla & Taikon, Sofia (2005), *Sofia Z-4515*. Stockholm: Bokförlaget Tranan och Podium.
- Milia, Mirella (2008), *Efterlyst: det romska kulturarvet*. Stockholm: Romskt kulturcentrum i Stockholm.
- Montesino Parra, Norma (2002), *Zigenarfrågan: intervention och romantik*. Lund Dissertations in Social Work 6, Socialhögskolan. Lund: Lunds universitet.
- NE (Nationalencyklopedin) (1989-1996), Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB.
- Palosuo, Laura (2009), *En inventering av forskningen om romer i Sverige*. Endangered Languages and Cultures (ELC) 4. Uppsala: Uppsala University, Centre for Multiethnic Research.
- Pulma, Panu (2009a), *Finlands romer: En 500 år lång gammal kamp för överlevnad*. I: Jere Jäppinen (red.). *Se upp, zigenare! Missuppfattningens historia: Romernas historia och kultur i Finland*. Helsingfors stadsmuseum.

- Pulma, Panu (2009b), Romerna och Helsingfors. I: Jere Jäppinen (red.). *Se upp, zigenare! Missuppfattningens historia: Romernas historia och kultur i Finland*. Helsingfors stadsmuseum.
- Rodell Olgaç, Christina (2006), *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola: från hot till möjlighet*. Studies in Educational Sciences 85. Stockholm: HLS Förlag.
- Rodell Olgaç, Christina (2009), *Kulturell och språklig revitalisering bland romska barn och ungdomar – en väg till självorganisering. En uppföljning av Allmänna arvsfondens 27 romska projekt åren 1996-2009*. Stockholm: Allmänna arvsfonden. [www.arvsfonden.se]
- Rodell Olgaç, Christina, Demetri, Mikael & Dimiter Taikon, Angelina (2010), Nya perspektiv på den romska minoritetens skolgång. I: Lahdenperä, Pirjo & Lorentz, Hans, *Möten i mångfaldens skola: interkulturella arbetsformer och nya pedagogiska utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Román, Henrik (1993), *Folkhemmet och de hemlösa folket: om svensk zigenarpolitik 1954-1969*. C-uppsats i historia. Centrum för multietnisk forskning. Uppsala: Uppsala universitet.
- SOU 1956:43. *Zigenarfrågan*. Betänkande avgivet av 1954 års zigenarutredning. Stockholm: Socialdepartementet.
- Taikon, Katarina (1963), *Zigenerska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Taikon, Katarina (1967), *Zigenare är vi*. Stockholm: Tidens förlag.
- Takman, John (1976), *The Gypsies in Sweden: A Socio-Medical Study*. Stockholm: LiberFörlag.
- Tillhagen, Carl-Herman (1956), Zigenarnas levnadsförhållanden 1955: En intervjuundersökning. I: SOU 1956:43. *Zigenarfrågan*. Betänkande avgivet av 1954 års zigenarutredning. Stockholm: Socialdepartementet.
- Tillhagen, Carl-Herman (1965), *Zigenarna i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Trankell, Arne (1970), *Tillbakablick och översikt över projektets utveckling 1965-1969*. Stockholm: Stockholms stads och Pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolknings rehabilitering.
- Vetenskapsrådet (2004), *Forskningsetiska principer i humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet. [www.vr.se]
- Ödman, Per-Johan (1975 [1973]), *En skolas framåtskridande och tillbakagång*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.